

Itsemääräämisoikeus

TEORIASTA KÄYTÄNTÖÖN

***Paul Tiensuu, Maija Aalto-Heinilä &
Anna Mäki-Petäjä-Leinonen (toim.)***

Vastapaino
Tampere 2023

DOI: 10.58181/VP9789523970069

Tämän teoksen Open Access -editio on lisensoitu CC BY-NC-ND 4.0 -käyttöluvalla. Voit jakaa avoimen kirjan, mutta sinun on mainittava lähde asianmukaisesti.

Et voi käyttää aineistoa kaupallisiin tarkoituksiin, etkä tehdä siihen muutoksia.

Tarkastele käyttö lupaa osoitteessa:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>

Tämän kirjan avoimen julkaisemisen (Open Access) ovat rahoittaneet:

- Itä-Suomen yliopiston oikeustieteiden laitos
- Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta
- Suomen Akatemian rahoittama Vammaisuus ja ihmisarvo (Disability & Dignity) -hanke
- Suomen Akatemian rahoittama Algoritmisen läpinäkyvyyden mahdollisuudet ja rajoitukset (AlgoT) -hanke
- Suomen Akatemian strategisen tutkimuksen neuvoston rahoittama hanke: Hyvinvoinnin turvaaminen pandemia-aikoina: kohti yhteistyöhön perustuvaa syndemioiden hallintaa (WELGO)
- Koneen säätiön rahoittama hanke: Varjoja paratiisissa? Muistisairaana ihmisen oikeuksien toteutuminen hyvinvointivaltiossa (VAPA)
- Helsingin yliopiston rahoittama Eläimet hyvinvointiregimissä -hanke

Maksullinen painettu kirja ja sähkökirja (ePub) ovat myös saatavilla.

© Vastapaino, tekijät

ISBN 978-952-397-006-9 (painettu kirja)

DOI: 10.58181/VP9789523970069 (Open Access)

Kustannusosakeyhtiö Vastapaino

Yliopistonkatu 60 A

33100 Tampere

www.vastapaino.fi

Painopaikka: Drukätava, 2023

Sisällys

- 1 Paul Tiensuu, Maija Aalto-Heinilä & Anna Mäki-Petäjä-Leinonen:
Johdanto: itseys, autonomia ja itsemääräämisoikeus 7

Osa I: Itsemääräämisoikeuden filosofia

- 2 Niko Noponen: *Miten torjua herruutta – itseään määrävien kansalaisten tasavaltainen vapaus* 51
- 3 Markku Oksanen: *Itsemäärääminen ja itsensä omistaminen* 73
- 4 Arto Laitinen: *Voiko yliopisto olla täysin autonominen?* 95
- 5 Matti Häyry: *Itsemääräämisoikeus ja oikeudenmukaisuus bioetiikassa* 113
- 6 Maija Aalto-Heinilä: *Autonomia ja hyvinvointi* 133

Osa II: Itsemääräämisoikeus oikeusteoriassa

- 7 Paul Tiensuu: *Itsemääräämisoikeuden perusteleminen ihmisoikeutena* 155
- 8 Ida Koivisto & Pauli Rautiainen: *Valtio yksilön itsemääräämisoikeuden määrittäjänä* 183
- 9 Sanna Mustasaari: *Bileet! Feministinen teoria, relationaalinen autonomia ja nuorten seksuaalioikeudet* 209
- 10 Visa Kurki: *Eläinten itsemääräämisoikeus?* 233
- 11 Jenni Hakkarainen: *Kuinka digitaalinen ihminen kootaan?* 251

Osa III: Autonomia ja itsemääräämisoikeus käytännössä

- 12 Kirsi Pollari: *Lapsen itsemääräämisoikeus terveydenhuollossa* 273
- 13 Heidi Vanjusov: *Asiakkaan osallisuus itsemääräämisoikeuden ilmentäjänä päihdepalveluissa* 303
- 14 Susanne Uusitalo: *Itsemääräämisoikeus, addiktio ja ”väärät valinnat”* 329
- 15 Anna Mäki-Petäjä-Leinonen: *Autonomiia relaatioissa – ikääntyvien ihmisten kokemuksia autonomiansa toteutumisesta* 349
- 16 Henna Nikumaa: *Muistisairaana autonominen toimijuus – sairastuneen yksilölliset ja termisidonnaiset kokemukset* 365

Kiitokset 391

Kirjoittajat 392

Paul Tiensuu, Maija Aalto-Heinilä
& Anna Mäki-Petjä-Leinonen

1 Johdanto: Itseys, autonomia ja itsemääräämisoikeus

Länsimaisissa liberaaleissa yhteiskunnissa – myös Suomessa – arvostetaan suuresti yksilön itsemääräämisoikeutta. Pidämme tärkeänä, että saamme itse päättää omista asioistamme ja valita elämämme suuntaviivat – ilman että valintojamme tiukasti kontrolloidaan. Kyseessä ei ole pelkkä moraalinen oikeus. Vaikka yksilön itsemääräämisoikeutta ei ole kirjattu erilliseksi perus- tai ihmisoikeudeksi, sen on nähty olevan Suomen perustuslaissa luettujen perusoikeuksien taustalla¹ ja sisältyvän yksityiselämän suojan turvaavaan ihmisoikeuteen.² Eksplisiittisesti oikeus itsemääräämiseen on turvattu esimerkiksi YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevassa sopimuksessa.³ Itsemääräämisoikeuden tärkeys niin moraalisisessa kuin oikeudellisessä ajattelussa näkyy kenties selvimmin siinä, että ihmisoikeuksien perustana oleva ihmisarvon käsite määritellään usein nimenomaan ihmisen autonomian avulla.⁴

Ei ole kuitenkaan selvää, minne asti itsemääräämisoikeuden rajojen tulisi ulottua. Joidenkin mielestä itsemääräämisoikeutta pitäisi lainsäädännön tasolla vahvistaa edelleen ja ulottaa se esimerkiksi omasta kuolemasta päättämiseen sekä mahdollistaa se, että yksilö saa apua päätöksensä toteuttamiseen.⁵ Seksuaalisen itsemääräämis-

1 Ks. Neuvonen & Rautiainen 2015, 35.

2 Lohmus 2015, 15. Ks. myös tämän teoksen luku 7.

3 YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista (27/2016), 3 artikla, a-kohta.

4 Ihmisarvon käsitteestä ja sen suhteesta autonomiaan, ks. Launis 2018.

5 Sosiaali- ja terveysministeriö asetti toukokuussa 2018 työryhmän selvittämään elämän loppuvaiheen hyvää hoitoa, itsemääräämisoikeutta sekä saattohoitoa ja eutanasia koskevia sääntelytarpeita. Ks. Mäki-Petjä-Leinonen & Nieminen 2020.

oikeuden kunnioittaminen on peruste myös argumentoitaessa, että raiskauksen määritelmä pitäisi muuttaa rikoslaisissa ”suostumuksen puutteeseen perustuvaksi” teoksi nykyisen uhkaan tai pakottamiseen perustuvan määritelmän sijaan.⁶ Asiaan liittyvää kansalaisaloitetta kommentoinut rikosoikeuden emeritaprofessori Terttu Utraiainen totesikin osuvasti, että ”nykyään ihmisten itsemääräämisoikeus on ykkösasia”.⁷ Yksilöiden itsemääräämisoikeus on noussut vahvasti esiin myös koronapandemian aikana. Suomen perustuslakivaliokunta kritisoi keväällä 2021 hallituksen lakiesitystä liikkumisvapauden ja lähikontaktien rajoittamisesta ja totesi lausunnossaan muun ohella, että ”oikeus liikkua vapaasti paikasta toiseen on ihmisyksilön itsemääräämisoikeuden tärkeä osatekijä”.⁸ Koronapandemia on vaikuttanut erityisesti haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten itsemääräämisoikeuteen ja lisännyt esimerkiksi ikääntyvien ja muistisairaiden ihmisten yksinäisyyttä.⁹

Toisaalta joidenkin mielestä itsemääräämisoikeutta kunnioitetaan jo liikaakin. Esimerkiksi ankaraa kritiikkiä herätti se, että Omakanta-palvelussa huoltaja ei nähnyt kymmenen vuotta täyttäneen eikä sitä vanhemman alaikäisen lapsensa terveystietoja.¹⁰ Näin nuoria henkilöitä ei pidetty riittävän kypsinä päättämään itse, voivatko vanhemmat tarkastella heidän terveystietojaan. Osittain kritiikin vaikutuksesta kymmenen vuoden ikärajan poistamista Omakannasta kiirehdiittiin. Nykyisin huoltajat voivat nähdä alaikäisen lapsensa tiedot Omakannasta, jollei potilaslain mukaisesti hoitonsa suhteen päätöksentekokykyiseksi arvioitu alaikäinen itse kiellä hoitotietojensa luovuttamista.¹¹

6 HE 13/2022, Perustelut 1.1.

7 Yle Uutiset 2018.

8 PeVL 12/2021 vp, kappale 17.

9 Ks. esim. *Ervasti 2022*, 245–246. Pandemian hallintaa ja sen vaikutuksia haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten asemaan ja itsemääräämisoikeuteen tarkastellaan esimerkiksi Strategisen neuvoston hankkeessa ”Hyvinvoinnin turvaaminen pandemia-aikoina: kohti yhteistyöhön perustuvaa syndemioiden hallintaa” (WELGO).

10 Ks. esim. kristillisdemokraattien kansanedustajien kirjallinen kysymys eduskunnan puhemiehelle huoltajan mahdollisuudesta asioida lapsen puolesta Omakanta-palvelussa (https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Kysymys/Documents/KK_438+2018.pdf).

11 Lapsipotilaa itsemääräämisoikeudesta, ks. tämän teoksen luku 12.

Erimielisyydet siitä, mihin asti yksilön itsemääräämisoikeuden rajat ulottuvat tai kunnioitetaanko itsemääräämisoikeutta riittävästi (vai kenties liikaa), heijastelevat itsemääräämisoikeuden käsitteen teoreettista kompleksisuutta. Filosofiasa on viime vuosikymmeninä käyty vilkasta keskustelua ja kehitelty useita teorioita siitä, mitä itsemääräämisoikeuden käsitteeseen kuuluva itsemäärääminen eli *autonomia* tarkoittaa.¹² Itsemääräämisen ideaan puolestaan liittyy aina jonkinlainen käsitys *itseystestä*, mikä myös on filosofisesti kiistanalainen ja monitulkintainen käsite. Puramme tässä johdantoluvussa itsemääräämisoikeuden käsitettä jakamalla tarkastelun itseysteen ja itsemääräämiseen ja niiden jälkeen itsemääräämisoikeuteen. Ennen tätä teemme kuitenkin joitakin yleisiä huomioita ja käsitteellisiä erotteluja.

Itsemääräämisoikeus ja sen lähikäsitteet

Itsemääräämisen ja itsemääräämisoikeuden käsitteitä ei aina selkeästi eroteta toisistaan. Esimerkiksi perustuslaeissa ja ihmisoikeus-sopimuksissa kansojen itsemääräämisoikeus on usein kaikkein keskeisin suojeltu oikeus,¹³ mutta siitä voidaan puhua vaihtelevasti itsemääräämisoikeuden ja autonomian termein käyttäen näitä sanoja synonyymeinä. Autonomia on peräisin kreikan sanoista *auto* eli itse ja *nomos* eli laki, sääntö tai hallinta ja tarkoittaa suoraan itsehallintaa tai ”omalakisuuutta”.¹⁴ Usein autonomialla tarkoitetaan kuitenkin yksilöllä olevaa kykyä määrätä asioistaan itse. Itsemääräämisoikeus sen sijaan tarkoittaa aina oikeutettua vaatimusta saada määrätä asioistaan itse. Oikeus itsemääräämiseen ei siis välttämättä sisällä kykyä päättää asioistaan itse, ja toisaalta henkilö voi kyetä määräämään asioistaan ilman, että hänen oikeuttaan määrätä asioistaan tunnustettaisiin. Kansainvälisessä oikeudessa vastaava erottelu on tehty faktuaalisen ja laillisen *suvereniteetin* välille. Faktuaalisella suvereni-

12 Ks. esim. Mckenzie & Stoljar 2000; Taylor 2005; Christman & Anderson 2005; Christman 2009; Sheddin 2013; Buss & Westlund 2018; Christman 2020.

13 Esim. YK:n Ihmisoikeuskomitea 1984, CCPR general comment no. 12: article 1 (right to self-determination), the self-determination of peoples.

14 Ks. esim. <https://www.etymonline.com/word/autonomy> (10.5.2021).

teetilla viitataan suvereenin vallan kykyyn todella hallita aluetta ja suojata sen asukkaita ja laillisella suvereniteetilla tiettyihin ulkoiisiin kriteereihin, joiden perusteella voidaan vaatia kansainvälistä yhteisöä tunnustamaan vallan suverenisuus.¹⁵

Tässä johdannossa erottelemme samaan tapaan yhtäältä autonomian itsemääräämisenä tai -hallintana ja toisaalta itsemääräämisoikeuden oikeutena itsemääräämiseen tai kuten yhteisötasolla sanottaisiin: itsehallintoon. Erottelusta on vähintäänkin analyttinen hyöty: merkitsemällä eri termeillä eri asioita mahdollistamme täsmällisen analyysin, jossa käsittelemme itsemääräämiseen ja -hallintaan liittyviä kysymyksiä, kuten *kykyä* päättää asioistaan, erillisinä kysymyksistä, jotka liittyvät vaadittuun tai tunnustettuun oikeuteen päättää omista asioistaan.

Edellisessä kappaleessa paljastui myös toinen tärkeä erottelu: voidaan puhua niin yksilön kuin *ryhmän*, kuten kansan tai valtion, autonomiasta tai itsemääräämisoikeudesta. Abstraktilla tasolla kyse on samankaltaisesta asiasta: niin autonominen yksilö kuin suvereeni valtiokin määrää itse omista asioistaan ja on vapaa ulkopuolisten kontrollista.¹⁶ Sekä yksilön että kansan itsemääräämisoikeuteen liittyy läheisesti myös *vapauden* käsite. Varhaismodernina aikana kehittyi ajatus yksilön luonnollisesta vapaudesta päättää omista asioistaan ja siihen liittyvä tavoite yksilön kyvystä itsehallintaan. Idea, että itseään määräävä yksilö on ”oman itsensä herra” eli toimii *todellisen minänsä* ohjaamana ja on vapaa hetkellisistä mielihaluista, impulsseista ja muista vastaavista sisäisistä kahleista, vastaa Isaiiah Berlinin kuuluisassa vapauksien dikotomiassa ”positiivista vapautta”.¹⁷ Valtion autonomian puolestaan kuvataan yleensä toteutuvan negatiivisesti, kun ulkopuoliset eivät puutu valtion asioihin. Toisaalta valtion todellisen autonomian voidaan katsoa edellyttävän siltä myös kykyä todella hallita aluettaan ja kansaansa eli sisäistä suvereniteettia. Ihmisoikeuksien kansainväliseen

15 Esim. Koskenniemi 1990, 14–15.

16 Esim. Grimm 2015, 77–78; ks. myös tämän teoksen luku 4.

17 Sheddon 2013, 4–5. Yksilön autonomian ja positiivisen vapauden yhteydestä, ks. myös Christman 2020. Berlinin erottelu positiivisen ja negatiivisen vapauden välillä löytyy hänen kuuluisasta esseestään ”Two Concepts of Liberty” (1969), joka löytyy suomennettuna teoksesta Syrjämäki 2018.

julistukseen ja katolisen kirkon doktriiniin 1900-luvulla vaikuttanut filosofi Jacques Maritain, jonka mielestä suvereeniuuden käsitteestä tulisi luopua kokonaan, puhui samassa merkityksessä poliittisen yhteisön (*body politic*) oikeudesta sisäiseen ja ulkoiseen autonomiaan.¹⁸

Yksilön ja yhteisön itsehallinnan välillä ei vallitse pelkästään analoginen suhde, vaan niiden voidaan katsoa edellyttävän toisiaan: jotta yksilö voisi hallita itseään, hänen tulee voida myös osallistua päätöksiin itseään koskevista asioista. Vapaan yksilön oikeus määrätä omista asioistaan onkin tarjonnut moraalisen perustelun vaatimukselle paikallisten yhteisöjen itsehallinnosta ja hallittujen oikeudesta poliittiseen edustukseen niin Alankomaiden provinssien itsenäisyssodassa,¹⁹ Englannin sisällissodassa, Amerikan siirtokuntien itsenäistymissodassa²⁰ kuin lopulta Ranskan vallankumouksesakin.²¹ Demokraattista enemmistö päätösjärjestelmää on voitu myös perustella sitä perustavamman yksilön itsemääräämisoikeuden soveltamisena yhteisölliseen elämään.²²

Autonomian käsite kytkeytyy myös *vapaan tahdon* problematiikkaan. Tällöin vapautta ei tarkastella yhteiskuntafilosofisessa tai poliittisessa mielessä, vaan metafysisenä kysymyksenä: onko ihmisillä tosiasiaa mahdollisuutta kontrolloida omia tekojaan tai valita toisin kuin he valitsevat?²³ Tässä kirjassa autonomiaan ei syvennyttä vapaan tahdon problematiikan näkökulmasta, sillä kyseessä on laaja ja monimutkainen aihepiiri, josta on jo olemassa ajantasainen suomenkielinen teos.²⁴ Poliittisessa ja oikeudellisessa yhteydessä metafysisen kysymys tahdonvapaudesta on hieman sivuseikka. Kirjamme eri luvuissa toki käsitellään tahdon vapaan muodostamisen kannalta olennaisia kysymyksiä, kuten addiktioita²⁵ ja epäitsenäistä

18 Maritain 1998, 40–41.

19 Prokhovnik 2004, 78–81; Grayson 1980.

20 Wood 1998; W.P. Adams 2001, 96–103; aikalaisista esim. Henry 1765; S. Adams 1772, 417–428.

21 Sieyès 1789; Dembour 2006, 6–7, 256–259.

22 Kelsen 1949, 286–287. Yksilön ja yhteisön itsemääräämisoikeuden välisiä käsitteellisiä yhteyksiä käsitellään tämän teoksen luvuissa 2 ja 5.

23 Ks. esim. Frankfurt 1971, 5–20; Fischer & Ravizza 1998; Taylor 2005, 5.

24 Visala 2018.

25 Ks. tämän teoksen luvut 13 ja 14.

asemaa,²⁶ mutta oletetaan, että yleisesti voidaan mielekkäästi puhua ihmisten vapaasti tekemistä valinnoista.

Vielä on syytä mainita lyhyesti autonomian ja moraalisen vastuun välinen yhteys.²⁷ Moraalista vastuuta koskevassa filosofisessa keskustelussa tarkastellaan usein samoja kysymyksiä kuin autonomiakeskustelussa: millä ehdoilla ihminen on todella vastuussa toimistaan, uhkaako fyysikaalisen maailman deterministisyys moraalisen vastuun käsitettä sekä mikä rooli muilla ihmisillä ja ympäröivällä yhteiskunnalla on moraalisen vastuun kehittymiselle ja vastuussa pitämisen käytännöille?²⁸ On myös luontevaa ajatella, että moraalinen vastuu edellyttää autonomista toimijaa ja aidosti autonomisista valinnoista ollaan myös moraalisesti vastuussa.²⁹

Itse

Individualistinen itseyskäsitys

Tarkastelemme seuraavaksi itsemääräämisoikeuden käsitteen ensimmäistä rakenneosaa, *itseyttä*. Millainen on se ”itse” (tai subjekti tai yksilö), joka määrää omista asioistaan? Modernin filosofian subjekti on tyypillisesti ollut hyvin individualistinen. Hyvä esimerkki tästä on Descartesin ajatteleva subjekti, *res cogitans*, kaikista suhteistaan ja jopa fyysikaalisesta maailmasta käsitteellisesti erotettava entiteetti:

Substanssi, jonka koko olemus – – on vain ajattelua, – – ei tarvitse olemiseensa mitään paikkaa [eikä] ole riippuvainen mistään aineellisesta. Näin ollen tämä *minä* – toisin sanoen sielu, jonka vuoksi olen mitä olen – on kokonaan ruumiista erillinen.³⁰

26 Ks. erityisesti tämän teoksen luvut 2, 10 ja 16.

27 McKenna 2005, 205–234.

28 Ks. esim. Talbert 2019; Hutchison ym. 2018.

29 Aihetta sivutaan tämän kirjan luvuissa 2 ja 6. Luvussa 2 kiinnitetään huomiota kasvatukseen ja ”argumentaatioyhtävällisten vertaissuhteiden” merkitykseen autonomiseksi ja vastuulliseksi kansalaiseksi kasvamisen ehtoina. Luvussa 6 autonomiaan liittyvää vastuuta tarkastellaan hyvinvoinnin näkökulmasta.

30 Descartes 2015, 140.

Tätä yksilökäsitystä on myöhemmin kehittänyt Immanuel Kant, jonka moraalifilosofiassa yksilö typistyy periaatteelliseen muttei välttämättä toteutuvaan kykyyn tehdä valintoja. Yksilön pitäisi tehdä erityisesti *moraaliset* valintansa pelkän järjen avulla, irrallaan henkilökohtaisista tunteistaan ja olosuhteistaan ja jopa omasta ruumiillisesta todellisuudestaan.³¹ Tällaiseen filosofiaan liittyvää individualistista yksilökuvaa voidaan kuvata *atomistiseksi* siinä mielessä, että yksilöä pidetään itsessään ymmärrettävänä yksikkönä suhteistaan riippumatta ja yhteisön toiminta selitetään yksilöiden toimien yhdistelmänä.

Individualistinen teoria itsestä on poliittisessa filosofiassa vaikuttanut erityisesti yhteiskuntasopimusteoriaan ja liberalismiin, huolimatta siitä, että niiden perustavat metafysiset ja moraaliset oletukset usein poikkeavat merkittävästi kantilaisista ja kartesiolaisista teorioista ja ovat niille jopa vastakkaisia. Yhteiskuntasopimusteoria ja liberalismi kytkeytyvät toisiinsa historiallisesti, ja niitä yhdistää ajatus, että yhteiskunnan pitäisi perustua siihen kuuluvien yksilöiden itsenäiselle hyväksynnälle.

Thomas Hobbesin varhaisessa yhteiskuntasopimusteoriassa atomistiset yksilöt luovuttavat sopimuksella vapautensa suvereenille saadakseen suojelua muita vastaan.³² Hobbesia kritisoineiden yksilönvapauksia ja kansalaisten osallistumisoikeuksia kannattaneiden valistusajattelijoiden kuten Charles de Montesquieun,³³ Adam Smithin,³⁴ David Humen³⁵ ja Jean-Jacques Rousseauin³⁶ mukaan ihmiset perustavat yhteiskunnan, koska yhteistyö on heille edullista – eivät siksi, että pelkäävät toisiaan. Molemmissa tapauksissa lähtökohta on, että yhteiskunnan muodostavat toisistaan erilliset yksilöt omista itsekkäistä syistään. Ajatus, että ihmiset ovat luonnostaan vapaita ja oikeutettuja säilyttämään tämän henkilökohtaisen vapau-

31 Kant 1997a. Kantilaisen filosofian suhdetta itsemääräämisoikeuteen käsittelevät tässä teoksessa erityisesti luvut 2 ja 3, ja sitä sivutaan myös luvuissa 7 ja 10.

32 Hobbes 1968, 185–190.

33 Montesquieu 1758, luku II.

34 Smith 1993, kirja I, luku II.

35 Hume 1928, kirja III, osa II, sektio II; Deleuze 1953, 26–27.

36 Rousseau 1998, luku VI.

tensa yhteiskuntaan kuuluessaankin, jopa vahvistaa individualismia ja on vaikuttanut erityisesti liberalismiin.³⁷

Individualismi näkyy liberalismissa erityisesti siten, että mahdollisuus valita itse oma yksilöllinen elämäntapansa nostetaan yhteiskunnan keskeiseksi arvoksi. Esimerkiksi 1800-luvulla vaikuttanut, modernin liberalismin suojeluspyhimyksenäkin tunnettu³⁸ John Stuart Mill argumentoi mahdollisimman laajan yksilönvapauden edistävän sekä yksilöiden onnea että yhteisön hyvää, niin kauan kuin yksityiset elämänvalinnat eivät aiheuta muille suoranaista haittaa.³⁹ Samoin 1900-luvun tärkeimmäksi poliittiseksi filosofiksi kutsuttu John Rawls uskoi, että ”tietämättömyden verhon” takana, irrotettuna omista henkilökohtaisista tilanteistamme ja mieltymyksistämme, me kaikki valitsisimme elävämme mieluiten sellaisessa yhteiskunnassa, jossa voi valita mahdollisimman monia erilaisia elämäntapoja.⁴⁰ Yhteiskunnalliset olot tulee järjestää niin, että kaikki voivat tehdä mahdollisimman hyvin omia yksilöllisiä valintojaan, riippumatta sosiaalisesta taustasta ja yhteyksistä. Liberalismista kehittynyt, vahvoja omistusoikeuksia korostava libertarismi pohjautuu myös atomistiselle ihmiskäsitykselle. Esimerkiksi Robert Nozickille keskeistä oli yksilöiden erillisuus ja loukkaamattomuus niin, että valtiolle jää vain minimaalinen liikkumavara tällaisten yksilöiden oikeuksien puristuksessa.⁴¹

Individualistista ja atomista ihmiskäsitystä on kritisoitu etenkin kommunitaristisessa, poststrukturalistisessa ja feministisessä filosofiassa. Tarkastelemme näitä seuraavaksi yksi kerrallaan.

Kommunitaristinen kritiikki

Aristoteleen ja Hegelin filosofiasta ammentavassa kommunitarismissa korostetaan ihmisyhteisöjen tärkeyttä ihmisen identiteetille. Ihmiset eivät ole sosiaalisista siteistään irrotettuja rationaalisia valitsijoita, vaan syntyvät tietyille aikakaudelle tiettyihin perhei-

37 Brady 1977, xi–lxx.

38 Ryan 2015.

39 Mill 1977, 260–261.

40 Rawls 1971, 142–144; 1993, 173–176.

41 Nozick 1974.

siin, yhteisöihin ja kansakuntiin ja voivat kukoistaa vain yhteisöis-
sään.⁴²

Will Kymlicka erottaa kolme argumenttia, joilla kommunitaris-
tit kritisoivat liberalistista käsitystä itseystestä. Ensinnäkin liberalis-
tinen käsitys itseystestä on kommunitaristien mielestä *tyhjä*. Tällä
Kymlicka viittaa erityisesti Charles Taylorin esille nostamaan aja-
tukseen, että vapaus valita omat elämän päämääränsä on tyhjää ja
merkityksetöntä, jos valitsija käsitetään kaikista yhteisössä vallitse-
vista arvoista ja sosiaalisista sidoksista vapaana atomistisena yksi-
lönä. Tällaisen historiattoman ja yhteisöttömän yksilön valitsemat
päämäärät olisivat täysin satunnaisia: mikään ei ohjaisi niitä ennalta,
eivätkä ne liittyisi mihinkään laajempaan kokonaisuuteen. Yksilön
valinnat ovat aidosti merkityksellisiä vasta, kun ne nähdään osana
yhteisöä ja sosiaalisia suhteita, joihin yksilö on upoksissa.⁴³

Toiseksi liberalistinen käsitys itseystestä ei kommunitaristien
mielestä vastaa itseymmärrystämme. Erityisesti Michael Sandel on
kritisoinut rawlsilaista näkemystä, jonka mukaan ihmisen minuuus
edeltää hänen päämääriään. Rawlsin teoriassa ihminen kykenee
ikään kuin ulkoa käsin, irrallisena, tarkastelemaan erilaisia elämän
päämääriä ja valitsemaan niistä itselleen sopivat (ja valtion tulisi
pysyä neutraalina näiden eri päämäärien välillä). Sandelin mielestä
emme kuitenkaan kykene ymmärtämään itseämme irrallaan pää-
määristämme ja sosiaalisesta kontekstistamme, sillä ne ovat meille
annettuja ja konstituivat minuuttamme. Itseyttä ei kommunitaris-
tien mukaan voi siis käsittää erillään yksilön omaksumista arvostuk-
sista ja päämääristä.⁴⁴

Kolmanneksi kommunitaristien mielestä liberalistit olettavat
virheellisesti, että yksilö voi valita oman itseytensä ja päättää, mil-
laisia asioita arvostaa ja tavoittelee elämässään. Kommunitaristit

42 Kommunitarismin itseyskäsituksesta ks. Etzioni 2015; Bell 2020.

43 Ks. Kymlicka 2002, 221–222. Taylorin itseyskäsituksesta, ks. esim. Taylor 1989,
luku 2. Kymlicka itse ei pidä tätä onnistuneena kritiikkinä – hänen mielestään
liberalistifilosofien ei tarvitse kiistää sosiaalisten suhteiden ja yhteisöllisten projektien
mielekkyyttä. Päinvastoin valinnanvapaus on liberalisteille tärkeää juuri siksi, että
yksilö voi käyttää sitä osallistukseen projekteihin, jotka hän kokee elämälleen
mielekkäiksi. (Mts.) Aihepiiriä sivutaan myös tämän teoksen luvussa 6.

44 Kymlicka 2002, 24–25; Sandel 1998, 179.

ajattelevat, että valitsemisen sijaan yksilö ”löytää” itsensä: hän on jo valmiiksi jonkinlainen, johonkin yhteisöön ja sen päämääriin upoksissa oleva henkilö, joka voi ainoastaan antaa oman tulkintansa näille jo olemassa oleville päämäärille ja käytännöille.⁴⁵

Kymlicka kuitenkin huomauttaa, että kommunitaristit eivät näytä johdonmukaisesti pitävän kiinni tästä lukkoon lyödyistä itseyskäsitteistä ja sen seurauksista. Jos itseys olisi jo täysin ennalta määrätty, ihmiset eivät koskaan voisi sanoutua irti yhteisöllisistä siteistä eivätkä käytännöistä, jotka he kokevat arvottomina tai itselleen vahingollisina. Esimerkiksi Sandel sallii sen, että ihmisen minuuden rajat ovat joustavia ja ihmiset voivat luopua joistakin päämääristään ja omaksua tilalle uusia. Tällöin on kuitenkin epäselvää, kuten Kymlicka huomauttaa, miten kommunitarismi lopulta eroaa liberalismista.⁴⁶

Poststrukturalistinen kritiikki

Myös poststrukturalistit kritisoivat teorioita, jotka lähtevät liikkeelle yksilöistä ikään kuin ne olisivat perustavia yksikköjä, joista yhteisölliset ilmiöt voitaisiin johtaa. Poststrukturalismi ei muodosta yhtenäistä koulukuntaa, mutta sen yksilökäsityksen juuret voidaan löytää atomistista yksilökäsitystä kritisoineen 1800-lukulaisten kielitieteilijän ja filosofin Friedrich Nietzschen ajatuksesta, että subjekti muodostuu voimien hierarkkisessa suhteessa, jossa jokin voima on aina alisteinen.⁴⁷

Atomistinen yksilökäsitys on lingvistiksi intuitiivinen. Yksilö, ranskaksi ’individu’ ja englanniksi ’individual’, tarkoittaa jakamatonta aivan kuten kreikan kielen ’atomos’. Atomistisessa individualismissa jakamattomuus ymmärretään ekstensiivisesti siten, että yksilöt ovat ikään kuin pienimpiä perusyksiköitä, joita ei voida jakaa. Kuitenkin, kuten Nietzschen teoriaa tarkemmin 1900-luvun jälkipuolella kehitellyt Gilles Deleuze huomauttaa, tilallisessa ulottuvuudessaan yksilöt selvästi voidaan jakaa. Sen

45 Kymlicka 2002, 225–227.

46 Kymlicka 2002, 226–228.

47 Nietzsche 1966, § 12–13, § 19–21, § 36.

sijaan yksilöt ovat Deleuzen mukaan rakenteellisesti ja intensiivisesti jakamattomia siten, että jos yksilön muodostavia suhteita poistetaan tai muutetaan eli sen muodostavia rakenteellisesti tärkeitä tekijöitä erotetaan toisistaan, yksilö muuttuu laadullisesti toiseksi tai lakkaa olemasta yksilö. Tämä pätee henkilöiden lisäksi kaikkiin muihinkin yksilöityneisiin kokonaisuuksiin: yhteisöihin, tapahtumiin ja ilmiöihin. Yksilöä ei siis palauteta yhteisöön eikä sitä korvata millään muulla perustavalla yksiköllä. Sen sijaan sekä yksilö että yhteisö muodostuvat suhteissa, jotka edeltävät yksilöitä ja yhteisöjä ja erottavat ne ympäristöstään, ja yksilöt muuttuvat, jos niiden suhteet muuttuvat. Kun yksilö tahtovana kokonaisuutena on voimasuhteiden tuotos, puhe yksilön vapaudesta on poststrukturalistille jokseenkin merkityksetöntä – ratkaisevaa on, millainen voimien suhde yksilön tahdon muodostaa.⁴⁸ Vaikka käytännössä usein päädytään yksilön muodostavien voimasuhteiden sijaan puhumaan yksilöiden *välisistä* valtasuhteista,⁴⁹ yleisenä ajatuksena säilyy, etteivät yksilöt ole tarkastelun muuttumaton lähtökohta, vaan yksilöä ja itseä pitäisi tarkastella suhteissaan muodostuvina ja muuttuvina ilmiöinä.

Kun huomion keskiössä on yksilön yksilöityminen suhteissa, kiinnostavaksi kysymykseksi nousee, miten ympäristö, jossa yksilöityminen tapahtuu, vaikuttaa yksilöitymisen tuloksiin. Voidaan esimerkiksi kysyä, miten yksilöt yksilöityvät muuttuvassa teknologisessa ja taloudellisessa ympäristössä.⁵⁰ Pierre Lévy kehitti jo 1980-luvulla teoriaa tietotekniikka-ajan digitaalisesta subjektiviteetista, mitä on voitu pitää yksilön laadullisen jakamattomuuden kannalta ongelmallisena, koska digitaalisia yksilöitä on melko helppo jakaa paloiksi ja koota uudestaan.⁵¹ Poststrukturalistista ajatusta siitä, miten yksilöt muodostuvat suhteissa, on hyödynnetty myös verkostoanalyysissä,⁵² ja erityisesti niin sanotussa toimija-verkosto-

48 Deleuze 1968; 1969, 124–125; 1981, 40; Simondon 2005.

49 Ks. Koivusalo 2011, 204–206.

50 Simondon 1958; Deleuze & Guattari 1972.

51 Ks. Masure 2016, 87–96; Citton 2016, 50–51; Lazzarato 2006. Digitaalisen subjektin kokoamista ja siihen liittyviä ongelmia tarkastellaan tämän teoksen luvussa 11.

52 Ks. esim. Kullman & Pyyhtinen 2015, 109–126, 114–115.

teoriassa, jonka mukaan kaikki yksiköt voidaan ymmärtää pelkästään suhteinaan verkostossa.⁵³

Feministinen kritiikki

Yksilöyden muuttuvuuteen ja dynaamisuuteen on kiinnitetty huomiota myös feministisessä filosofiassa. Feministit ovat kyseenalastaneet yleisesti länsimaisen filosofian ja erityisesti kantilaisen filosofian itsekäsityksen rationalistiset oletamat siitä, miten yksilöt ikään kuin syntyvät tyhjästä valmiine rationaalisine ajattelun kykyineen, miten yksilö ei tunnu koskaan vanhenevan, muuttuvan tai haurastuvan ja miten kaikkien sitoumusten ja keskinäisen kanssakäymisen oletetaan perustuvan vapaisiin valintoihin, neuvotteluihin ja sopimuksiin.⁵⁴

Tällaisen atomistisen ja rationaalisuutta korostavan näkemyksen sijaan itseys tulee feministien mielestä ymmärtää relationaalisesti niin, että yksilöt ovat aina jo sijoittuneita johonkin sosiaaliseen kontekstiin. Kuten Anette Baier on todennut, olemme aina ”toisia persoonia”: kehityksemme on riippuvaista toisista ihmisistä, olemme jonkun jälkeläisiä, ja persoonallisuutemme ilmenee suhteissa muihin ihmisiin ja siinä, miten suhtaudumme omiin juuriimme.⁵⁵ Toiset ihmiset ovat paitsi kausaalisessa mielessä edellytyksiä itseydelle myös olennaisia itseymmärryksellemme – käsityksellemme siitä, keitä olemme.⁵⁶

Relationaalisesti ymmärretty itseys paljastaa ihmisten välisen riippuvuuden toisistaan ja samalla yksilön haavoittuvaisuuden. Feministisen filosofian mukaan yksilön haavoittuvuus ja riippuvuus muista pitäisi tiedostaa ja nostaa yhtä arvostetuiksi minuuden ominaisuuksiksi kuin järki ja riippumattomuus. Etenkin niin kutsutut hoivaetikot korostavat sitä, kuinka raskaus, synnytys ja äitiys paljastavat olennaisia piirteitä ihmisten itseystestä: Itseys muotoutuu yhdessä jonkun toisen kanssa. Sen rajat eivät aina selvästi erotu,

53 Ks. Latour ym. 2012.

54 Anderson ym. 2020.

55 Baier 1981, 74–92.

56 Llwellyn & Downie 2012, 4. Feministisestä itseyskäsitelmästä yleisemmin, ks. Mckenzie & Stoljar 2000, 3–31.

vaan voivat sulautua toisen minuuteen. Itseyteen liittyy avuttomuutta ja toisen armoilla olemista, samoin kuin empatiaa ja toisenlaisen näkökulman huomioonottamista. Nämä äiti-lapsisuhteen kautta paljastuvat itseyden piirteet osoittavat, että moraalisissa ei ole kyse pelkästään oikeiden sääntöjen ja tekojen löytämisestä järjellä, vaan myös niitä perustavammasta hoivasta ja hoivattavana olemisesta.⁵⁷

Feministisessä filosofiassa korostetaan kehon olevan olennainen osa itseyyttä. Tällöin kehoon kajoaminen, etenkin seksuaalinen väkivalta, ei ole ”vain” fyysistä väkivaltaa, joka jättää ihmisen aineettoman minuuden ennalleen, vaan itseyyttä kokonaisvaltaisesti loukkaava teko.⁵⁸ Feministinen ja postmoderni filosofia kritisoivat myös oletusta itseyden ykseydestä ja koherenssista: yksilöt eivät ole sisäisesti täysin yhtenäisiä ja eheitä, itselleen läpinäkyviä sekä itseään täydellisesti määrääviä, vaan ihmisen psyykeen vaikuttavat myös esimerkiksi sisäiset konfliktit, itsetpetos ja tiedostamattomat halut.⁵⁹

Tämä feministinen kritiikki ei kuitenkaan tarkoita sitä, että itsemääräämisen käsitteestä pitäisi kokonaan luopua. Autonomia on mahdollista ymmärtää tavalla, jossa otetaan huomioon itseyden moninaiset sosiaaliset ulottuvuudet. Tätä ajatusta esitellään johdannon jaksossa ”Relationaalisen autonomian idea”.

Itsemäärääminen

Itseydestä siirrymme itsemääräämisen eli autonomian käsittelyyn. Autonomia on väljästi määriteltynä jonkinlaista oman elämän hallintaa, mutta tarkemmin tarkasteltuna sen voi ymmärtää monilla eri tavoilla.

Filosofi Joel Anderson erottaa autonomiakäsityksissä (*conception of autonomy*) kaksi puolta. Yhtäältä autonomiakäsitykseen kuuluu niiden *vapauksien* kuvaus, joihin autonomisena pidetty henkilö

57 Anderson ym. 2020. Hoivaetiikasta tämän teoksen luvussa 5.

58 Anderson ym. 2020. Seksuaalisen itsemääräämisoikeuden teemaa sivutaan tämän teoksen luvussa 9.

59 Mckenzie & Stoljar 2000, 10.

on oikeutettu. Toisaalta autonomiakäsitykseen kuuluu niiden *ominaisuuksien* kuvailu, joiden perusteella henkilöä voidaan pitää autonomisena. Tässä on huomattava, ettei Anderson tee itsemääräämisoikeuden ja autonomian välille samaa selvää erottelua, minkä me teimme alussa. Anderson käsittää autonomian selvästi henkilön sellaisena asemana, joka oikeuttaa tämän tiettyyn vapauden alueeseen. Tässä mielessä se *oikeutena* päättää asioistaan vastaa terminologiassamme itsemääräämisoikeutta.⁶⁰ Sen sijaan autonomia kykyinä hallita itseään on Andersonin jaossa vain yksi ominaisuus, jonka perusteella henkilö voi vaatia autonomista asemaa tai itsemääräämisoikeutta. Se ei ole ainoa, riittävä eikä edes välttämätön ominaisuus itsemääräämisoikeuden tai tunnustetun autonomisen aseman saavuttamiseen. Itsehallintaan kykenevä yksilö tai yhteisö voi hyvin olla vailla tunnustettua oikeutta päättää asioistaan, jolloin sen tekemiä päätöksiä ei yhteisössä pidetä sitovina. Toisaalta on mahdollista, että itsehallintaan kykenemättömän yksilön tai yhteisön oikeus päättää asioistaan on tunnustettu niin, että sen päätökset sitovat sitä.⁶⁰

Andersonin teoria ilmentää autonomian ja itsemääräämisoikeuden käsitysten yhteyttä, jonka takia kykyä ja oikeutta itsemääräämiseen on vaikea täysin erottaa toisistaan. Andersonin autonomian ulottuvuuksiin kuuluu sekä autonomian alue, eli se vapauden piiri, johon autonomisena pidetty henkilö on oikeutettu, että autonomian ehdot, eli ne edellytykset, joiden perusteella henkilöä pidetään autonomisena. Toisaalta hän erottaa nämä kahtena eri ulottuvuutena, ja tämä vaikutusvaltainen erottelu onkin hyvä pitää mielessä.

Tässä osiossa keskitymme autonomiaan deskriptiivisesti itsemääräämisinä, emme normatiivisesti itsemääräämisoikeutena. Esittelemme seuraavaksi individuaalisen, moraalisen, proseduraalisen sekä relationaalisen autonomian ideat. Kaikki nämä ovat erilaisia tapoja ymmärtää yksilön autonomia (*personal autonomy*). Ideat eroavat toisistaan siinä, miten yksilö ymmärretään tai mitä yksilön kykyjä korostetaan.

60 Anderson 2014, 358–359.

Individaalisen autonomian idea

Autonomian voi ensinnäkin ymmärtää *individuaalisesti*. Tarkoitamme tällä sellaista autonomian ideaa, joka perustuu individualistiseen itseyskäsitteeseen ja on sen luonnollinen seuraus. Kyse on siis tavasta ymmärtää yksilön autonomia niin, että itseään määräävät yksilöt ovat toisistaan irrallisia ja riippumattomia atomeita. Tällaista autonomiakäsitystä havainnollistaa esimerkiksi Tom Beauchampin ja James Childressin määritelmä, jonka mukaan yksilö on autonominen, jos muut eivät millään tavalla kontrolloi hänen valintojaan eikä hänellä ole valinnanvapautta estäviä ”henkilökohtaisia rajoitteita”.⁶¹ Individaalisen autonomiakäsityksen juuret johdetaan yleensä klassiseen liberalismiin, jonka mukainen ihannekuva ihmisestä on yksin pärjäävä, itseriittoinen yksilö. Tällöin myös autonomisuus ymmärretään individuaalisesti niin, että suhteiden muihin ihmisiin koetaan rajoittavan sitä.

Kun individuaalinen autonomiakäsitys perustuu individualistiselle teorialle itsestä, on johdonmukaista, että sitä on kritisoitu individualistista itsen teoriaa kritisoivien poststrukturalismin, kommunitarismin ja feminismin pohjalta. Näille kritiikeille on yhteistä se, että ne pitävät individuaalista autonomian käsitystä epärealistisena, koska sen yksilöt ovat teoreettisia fiktioita, jotka on erotettu siitä todellisuudesta, missä ihmiset oikeasti tekevät valintojaan. Yhtäältä, jos tyydytään toteamaan kaikkien olevan valintojensa subjekteina vapaita valitsemaan erilaisiin ominaisuuksiinsa ja suhteisiinsa katsumatta, on autonomian ehto niin matala, ettei puhe valinnan tai yksilön autonomisuudesta oikeastaan merkitse enää mitään. Jos toisaalta autonomia edellyttääkin todellista ja täyttä riippumattomuutta toisista ihmisistä, määritelmä on epärealistisen vaativa eikä kukaan meistä ole autonominen.

Niinpä esimerkiksi kommunitaristit ja liberalismin tasavaltalaiset kriitikot⁶² painottavat käsittelevänsä ja edistävänsä todellisten

61 ”[Autonomy means] the personal rule of the self that is free from controlling interferences by others and from personal limitations that prevent meaningful choice” (Beauchamp & Childress 1979, 121; siteeraus lainattu artikkelista Ells 2001, 608).

62 Ks. tämän teoksen luku 2.

yksilöiden todellista vapautta teoreettisten yksilöiden teoreettisen vapauden sijaan.⁶³ Todellisella vapaudella on, jälleen Berlinin termin, positiivinen ulottuvuus eli kyky ja mahdollisuus toteuttaa tahdottu valinta.⁶⁴

Individualistisesti ymmärrettynä autonomialla ei myöskään ole muita moraalisia rajoitteita kuin muiden ihmisten vastaava vapaus. Toisin sanoen ihminen on suvereeni kaikissa itseään koskevissa asioissa, ja hänen vapauteensa voi puuttua vain, jos hän uhkaa vahingoittaa muita.⁶⁵ Tämä korostuu etenkin libertarismissa, jossa ajatellaan, että ihminen omistaa itsensä ja saa tehdä itselleen, mitä haluaa. Individualistinen itseys- ja autonomiakäsitys liittyy siis mahdollisimman laajaan itsemääräämisoikeuteen ja kaikenlaisen paternalismin ja moralismin vastustamiseen.⁶⁶

Moraalinen autonomia

Autonomian voi ymmärtää liittyvän kykyyn tehdä oikea moraalinen valinta. Tätä Kantin moraalifilosofiasta lähtöisin olevaa tapaa ymmärtää autonomia voi kutsua *moraaliseksi autonomiaksi* tai kantilaista nykyfilosofi Onora O’Neillia seuraten *periaatteelliseksi autonomiaksi*.⁶⁷ Kantin kuuluisan kategorisen imperatiivin seuraavaa muotoilua kutsutaan niin sanotuksi autonomian kaavaksi: ”on siis toimittava vain niin, että tahto voi maksiminsa kautta samalla pitää itseään yleisesti lakia säätävänä.”⁶⁸ Tämä hieman vaikeaselkoinen kaava tarkoittaa, että yksilön autonomia toteutuu hänen eläessään sellaisten moraalisten velvollisuuksien mukaisesti, joita jokainen voisi periaatteessa olla säätämässä kaikkia koskeviksi yleisiksi laeiksi.

Kantilainen autonominen yksilö, joka tekee mitä pitää eikä mitä haluaa, ei näytä vapaalta poliittisessa ja oikeudellisessa keskustelussa

63 Policar 2005.

64 Berlin 1969.

65 Mill 1977.

66 Tässä teoksessa itsensä omistamisen ideaa käsitellään luvussa 3 ja autonomian ja paternalismin suhdetta sivutaan muun muassa luvuissa 5 ja 6.

67 ”Principled autonomy”, ks. O’Neill 2002.

68 Kant 2014, 76.

tavanomaisen liberalistisen vapaudenkäsityksen mukaan, koska hänellä selvästi on rajoitteita omien halujensa toteuttamiselle.⁶⁹ Taus-talla onkin syvempi ero ymmärryksessä vapaudesta. Kantia edeltä-nyt valistusfilosofi Jean-Jacques Rousseau argumentoi, ettei yksilö ole vapaa voidessaan rajoitteita toteuttaa haluajan, vaan noudat-taessaan sääntöjä, jotka on itse säätänyt tai joiden säätämiseen on ainakin voinut osallistua.⁷⁰ Siten, vaikka Kantin autonomista yksilöä rajoittavat moraaliset velvollisuudet, hän on vapaa, koska velvolli-suudet eivät ole ulkoisen auktoriteetin asettamia, vaan ne perustuvat yksilön omaan rationaaliseen tahtoon.

Autonomia on Kantille siis sitä, että yksilö toimii sellaisten pe-rusteiden mukaan, jotka voisivat olla kaikkien muidenkin rationaa-listen yksilöiden toiminnan perusteita.⁷¹ Tästä seuraa sisällöllisiä rajoitteita autonomisen yksilön toiminnalle. Kukaan ei voi koskaan tahtoa esimerkiksi pakottamista, alistamista, orjuuttamista tai piit-taamattomuutta toisten hädästä⁷² universaaliksi laiksi. Jos joku halu-aisi tällaisesta toiminnasta kaikkia velvoittavan lain, hän itse asiassa tahtoisi, että se koskee kaikkia muita paitsi häntä itseään.

Moraaliset velvollisuudet olla tuhoamatta toisten ihmisten toi-mijuutta voitaisiin toki perustella Kantin ”autonomian kaavan” si-jaan myös esimerkiksi Millin vahinkoperiaatteella. Moraalisen au-tonomian on sanottu eroavan individuaalisesta autonomiasta siten, että siinä myöskään *itseään* ei saa alistaa, orjuuttaa tai muulla tavalla alentaa pelkän esineen kaltaiseksi. Tämä pätee kuitenkin ainakin periaatteessa myös liberalistiseen, individuaaliseen autonomiakä-sitykseen: vapaata tahtoa ei voi legitiimisti käyttää vapaudesta luo-pumiseen.⁷³ Ero onkin ennemminkin siinä, että kantilaiset uskovat universaaleihin järjen lakeihin, joiden perusteella voidaan objektiivisesti päättää, mikä on oikein ja ihmisten vapauksien ja arvon mu-

69 Jennings 2007, 72–89, 75–76.

70 Rousseau 1764, kirje 8.

71 O’Neill on tulkinnut Kantin autonomiakäsitystä niin, että siinä korostuu vahvasti tämä kyky perustella toimintansa muille (O’Neill 2002, 90–95). Tällöin Kantinkin autonomiakäsityksessä on vahva intersubjektiivinen ulottuvuus, vaikka, kuten näimme, Kantin itseyskäsitystä pidetään usein hyvin individualistisena.

72 Mutta vrt. Rand 1957.

73 Kant 1997b, 144; Mill 1977, 299–300.

kaista, kun taas liberalistit uskovat yleiseen arvostelmien vapauteen, jolloin yksilö itse on paras arvioimaan, milloin hän on vapaa ja mikä on hänelle arvokasta ja mikä vahingollista.⁷⁴ Toisaalta vaikka Kant kannatti tasavaltaa, hän katsoi yksilöllä olevan velvollisuus alistua kaikkein tyrannimaisimpaankin lailliseen valtaan.⁷⁵ Mill puolestaan osallistui Ranskassa tasavaltalaiseen vallankumoustoimintaan ja katsoi yksilöllä olevan oikeus ja jopa velvollisuus vastustaa epäoikeudenmukaista valtiovaltaa.⁷⁶

O'Neill on soveltanut kantilaista moraalista tai ”periaatteellista” autonomiaa bioetiikassa ja päätynyt melko konservatiivisiin käsityksiin esimerkiksi siinä, kenellä on oikeus lisääntymisteknologioiden käyttöön (niitä ei pitäisi sallia esimerkiksi liian nuorille, vanhoille tai yksineläjille).⁷⁷ Jos autonomia käsitetään periaatteellisesti, se voi johtaa laajaankin paternalismiin – riippuen siitä, kenellä on valtaa määrittellä, mitä moraalilaki vaatii, ja pakottaa muut noudattamaan sitä. Bruce Jennings on kritisoinut O'Neillin autonomian teoriaa vieraantuneeksi alan todellisista keskusteluista ja ongelmista.⁷⁸

Jeremy Waldron puolestaan on huomauttanut, että liberalistinen yksilön autonomia ja kantilainen moraalinen autonomia eivät välttämättä ole kovin kaukana toisistaan. Jos esimerkiksi liberalistinen autonomia ymmärretään omien halujen kriittisenä tarkasteluna ja niihin identifioidumisenä (ja joidenkin halujen hylkäämisinä), tarvitaan samanlaisia abstraktin järkeilyn kykyjä kuin Kantin moraalifilosofiassa.⁷⁹

Autonomia kriittisen reflektion prosessina

Modernissa keskustelussa erittäin tärkeässä roolissa ovat niin kutsutut *proseduraaliset* analyysit autonomiasta. Tällöin autonomiaa tarkastellaan yksilön psyyken sisäisenä ominaisuutena eikä niinkään ulkoisena riippumattomuutena muista tai moraalisen hyväk-

74 Ks. Jennings 2007, 83; Dworkin 1993, 89–101, 216–217.

75 Kant 1983, 382; 1991, 319–20, 372; Cumiskey 2008, 219–242; Minkkinen 2002, 67–68.

76 Brady 1977, xiv–xviii.

77 O'Neill 2002, 61–70.

78 Jennings 2007, 78.

79 Waldron 2005, 307–329.

syttävyyden näkökulmasta. Proseduraalisissa autonomiakäsityksissä keskeistä on, että ihminen kykenee arvioimaan kriittisesti omia halujaan, uskomuksiaan ja arvostuksiaan. Harry Frankfurtin kuuluisan analyysin mukaan yksilön tahto on vapaa, jos hänen reflektoidut, toisen tason halunsa ovat sopusuunnassa hänen välittömien, ensimmäisen tason halujensa kanssa.⁸⁰ Tämä tarkoittaa, että esimerkiksi yksilö, jolla on välitön, refleктоimatон halu päihtyä huumausaineista, ei kuitenkaan halua tätä vapaasta tahdostaan, jos hän ei ole pysähtynyt pohtimaan, haluaako hän haluta päihtyä, tai jos hän on pohtinut tätä ja ymmärtänyt, ettei hän haluaisi olla henkilö, joka haluaa päihtyä. Vain jos hän myös asiaa harkittuaan haluaa olla henkilö, joka haluaa käyttää huumausaineita päihtymistarkoitukseen, hän tekee tämän vapaasta tahdostaan.

Tällainen käsitys autonomiasta edellyttää yhtäältä jonkinasteisia abstraktin ajattelun kykyjä eli tietynlaista *mentaalista kompetenssia*: omia uskomuksia ja haluja tulee kyetä tarkastelemaan etäämmältä. Toisaalta autonomiaan kuuluu myös *autenttisuus* eli se, että ihminen tuntee itsensä ja tietää, mitä haluaa, eikä ole ulkopuolisten tahojen tai keskenään ristiriitaisten halujen riepotelevana.⁸¹ Juuri tällainen käsitys autonomiasta, jossa yksilö on oman itsensä herra, käy yhteen Berlinin positiivisen vapauden idean kanssa.

Proseduraalisissa käsityksissä itsemääräämisen ehtona ei ole se, että halujen pitää kohdistua tietynlaisiin asioihin, esimerkiksi pelkästään järkeviin, yleisesti hyväksytyihin tai oman edun mukaisiin, vaan ainoastaan se, että ne on alistettu kriittisen reflektion prosessille. Tätä voi pitää yhtenä proseduraalisten käsitysten etuna – ne eivät sitoudu vahvoihin sisällöllisiin käsityksiin hyvästä elämästä. Siksi ne myös sopivat yhteen liberaalin ajattelun kanssa.

Proseduraalisia malleja on kuitenkin kritisoitu historiattomuudesta, sillä niissä ei oteta huomioon, kuinka ihmisen halut tai kriittisen ajattelun prosessit ovat kehittyneet. Tämä herättää kysymyksen,

80 Frankfurt 1971, 5–20. Proseduraalisen autonomian ideasta, ks. myös Mackenzie & Stoljar 2000; Christman 2020.

81 Kompetenssista ja autenttisuudesta autonomian ehtoina, ks. Pietarinen 1994, 15–47; Christman 2020.

miksi ihmisen autenttista minuutta ilmentäisivät juuri toisen tason reflektoidut halut. Esimerkiksi jos nuori haluaa pidättäytyä seksistä uskonnollisen kasvatuksen seurauksena, onko tämä opittu uskonnollinen kuri todella autenttisesti halu kuin hänen luonnollinen seksin halunsa, vaikka hän ei uskonnollisen kasvatuksen seurauksena seksuaalista haluaan hyväksyisikään? Toinen tunnettu kritiikki liittyy regression ongelmaan: mikä takaa toisen tason halujen autonomisuuden? Eikö sen taustalla pitäisi olla kolmas taso, jolla kriittisesti tarkastellaan toisen tason haluja, ja sen taustalla jälleen uusi taso, ja niin edespäin?⁸²

John Christman on tuonut proseduraaliseen analyysiin mukaan historiallisen ulottuvuuden ja argumentoinut yksilön olevan autonominen, jos hän ei asioita kriittisesti tarkasteluaan hylkäisi jotakin haluaan tai tuon halun syntyyn johtanutta prosessia. Ensimmäisen ja toisen tason halujen välisen harmonian lisäksi yksilön tulisi siis voida hyväksyä myös tapa, jolla halut ovat syntyneet.⁸³ Oletettavasti kukaan ei pitäisi jotakin haluaan autonomisena, jos tiedostaisi, että se on syntynyt vahvasti manipuloivan kasvatuksen tai aivopesun tuloksena. Toisaalta Christmanin analyysissä on se ongelma, ettei tästä ole mitään takeita: entä jos yksilö kriittisen itsereflektion jälkeenkin identifioituu sellaisiin haluihinsa ja arvostuksiinsa, jotka objektiivisesti ajateltuna ovat selvästi epäautonomisia? Joku voi esimerkiksi vapaaehtoisesti hyväksyä sen, että luovuttaa määräysvallan elämästään kokonaan jollekin toiselle, esimerkiksi jollekin uskonnolliselle johtajalle. Vaikka tällainen yksilö kokisi itse elävänsä autenttista, itse valittua elämää, häntä olisi vaikea pitää itsemääräävänä, jos joku toinen henkilö päättäisi kaikista asioista hänen puolestaan.⁸⁴

Edellä esiteltyjä proseduraalisia analyysieja autonomiasta on arvosteltu siitä, ettei niissä riittävästi kiinnitetä huomiota autonomian sosiaalisiin ulottuvuuksiin, tai jos kiinnitetään, kuten Christmanin historiallisessa analyysissä, sosiaaliset suhteet nähdään lähinnä au-

82 Proseduraalisen mallin kritiikistä, ks. Taylor 2005, 5–8.

83 Christman 1991, 1–24. Tällaisen näkemyksen kritiikistä, ks. Mackenzie & Stoljar 2000, 17.

84 Ks. Taylor 2005, 11.

tonomian *esteinä*.⁸⁵ Seuraavaksi esiteltävän relationaalisen autonomiakäsityksen tärkeä ajatus onkin se, että historiallisia ja sosiaalisia tekijöitä voidaan pitää myös autonomian mahdollistajina, ei pelkäänsen esteinä.

Relationaalisen autonomian idea

Näimme edellä, että niin kommunitaristien, feminististen filosofien kuin poststrukturalistienkin mukaan ihmiset ovat yhteisöllisiä olentoja, joiden itseys muodostuu suhteissa muihin. Tällöin on luontevaa ajatella, että ympäröivä yhteisö ja muut ihmiset liittyvät olennaisesti myös yksilön kehittymiseen kykeneväksi päättämään omista asioistaan sekä tuon kyvyn aktuaaliseen käyttöön. Tällöin itsemääräämisen käsite on luontevaa ymmärtää *relationaalisesti*. Relationaalista autonomiakäsitystä ovat nykyisessä keskustelussa kehittäneet etenkin feministiset filosofit ja oikeusteoreetikot. He ovat tutkineet paljon erityisesti haavoittuvassa asemassa olevien yksilöiden itsemääräämisoikeutta ja sitä, kuinka nämä voivat tehdä päätöksiä reaalioidensa tukemana.⁸⁶

Erilaiset sosiaaliset suhteet ja rakenteet vaikuttavat autonomiaan monilla eri tasoilla – joko positiivisesti tai negatiivisesti.⁸⁷ Sosiaalinen konteksti vaikuttaa ensinnäkin sellaisiin hyvin varhaisessa vaiheessa kehittyviin psykologisiin itseen kohdistuviin asenteisiin, jotka ovat olennaisia autonomialle. Joel Anderson ja Axel Honneth ovat eritelleet nämä asenteet *itseluottamukseen*, eli kykyyn tunnistaa ja arvostaa omia halujaan ja toiveitaan, ja *itsekunnioitukseen*, joka viittaa tunteeseen, että omia mielipiteitä kuunnellaan ja ne tulevat huomioiduksi, sekä *itsearvostukseen*, joka viittaa arvostavaan asenteeseen omia elämän päämääriä ja projekteja kohtaan. Ihmisen on äärimmäisen vaikea tehdä aidosti autonomisia valintoja ilman

85 Mackenzie & Stoljar 2000, 17. Toisaalta on huomautettava, että uudemmissa kirjoituksissaan Christman on huomionnut autonomian sosiaalisia ulottuvuuksia huomattavasti laajemmin, ks. esim. Christman 2009; 2014, 369–382.

86 Ks. esim. Nedelsky 1989, 7–36 ja 21; Mackenzie & Stoljar 2000, Stoljar 2022. Akateemisessa kirjallisuudessa esiintyvistä neljästä lähestymistavasta relationaalisuuden teoriaan, ks. Harding 2014, 379–391, 380–382.

87 Nedelsky 2020, 30.

tällaisia kykyjä ja itseen kohdistuvia asenteita. Näiden kykyjen ja asenteiden kehittyminen edellyttää oikeanlaisia sosiaalisia suhteita ja rakenteita, kuten turvallista hoivasuhdetta varhaislapsuudessa, yhdenvertaista sosiaalista asemaa muiden joukossa sekä sitä, ettei yhteisössä esimerkiksi systemaattisesti pilkata tai väheksytä tietynlaisia identiteettejä tai elämänvalintoja.⁸⁸ Tällä tavalla ymmärrettynä esimerkiksi vaikeasti kehitysvammaisetkin lapset voivat kyetä jonkinasteiseen autonomiaan, jos heitä pienestä pitäen tuetaan ja kohdellaan oikealla tavalla. Sen sijaan individuaalinen autonomia-käsitys, joka korostaa riippumattomuutta muista ihmisistä, joutuisi pitämään monia ihmisryhmiä autonomiaan kykenemättöminä.

Muiden ihmisten tuki vaikuttaa toki myös autonomisuuteen perinteisemmin kuuluviksi katsottuihin rationaalisen ajattelun ja päätelykyvyn kehittymiseen. Tällaista kompetenssia voidaan tukea tai tukahduttaa muun muassa erilaisilla koulutuksellisilla järjestelyillä. Voidaan ajatella, että pohjoismaisissa hyvinvointivaltioissa tämä on ymmärretty hyvin: yhteiskunnassa pyritään takaamaan kaikille yhdenvertaiset mahdollisuudet kouluttautua ja näin kehittämään ihmisten kykyjä kasvaa autonomisiksi. Hyvinvointivaltiota, jossa verovaroin tuetaan vahvaa julkista sektoria, ei tarvitse nähdä ihmisen itsemääräämisoikeutta rajoittavana poliittisena järjestelmänä, vaan päinvastoin itsemääräämisoikeuden sosiaaliset reunaehdot tunnus-tavana ja sen tasaiseen jakautumiseen pyrkivänä.⁸⁹

Autonomian relationaalisuus ei viittaa vain siihen, miten yksilöiden rationaaliset itsehallinnan kyvyt ja psykologiset asenteet itseä kohtaan kehittyvät sosiaalisissa suhteissa. Myös ympäröivä yhteiskunta asettaa erilaisilla sosiaalisilla normeilla, instituutioilla ja käytänteillä konkreettisia esteitä – tai mahdollisuuksia – autonomian harjoittamiselle. Esimerkiksi vammaisille tai vanhuksille tarjolla olevat sosiaaliset roolit tai väärin suunniteltu fyysinen toimintaympäristö saattavat tosiasiaassa rajoittaa heidän valinnanmahdollisuuksia.

88 Anderson & Honneth 2005; Kauppinen 2011, 55–302; Aalto-Heinilä & Mäki-Petäjä-Leinonen 2021, 215–241.

89 Pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden ja autonomian välisestä suhteesta, ks. Hänninen ym. 2019.

siaan, vaikka heidän autonomisuuteen vaadittavissa kyvyissään ei olisikaan puutteita.⁹⁰

Jos relationaalista autonomiaa tarkastellaan erilaisten vapauskäsitusten kannalta, sen voi nähdä edellyttävän sekä negatiivista että positiivista vapautta. Relationaalisen autonomian teoreetikot eivät suinkaan halua luopua kokonaan perinteisestä liberaalista ideasta, jossa ihminen saa muiden estämättä elää itse valittua elämää. Ulkoisten esteiden poissaolo on tärkeää. Samalla kuitenkin tiedostetaan, että autonomisten yksilöiden itseys ja autonomisuuteen vaadittavat kyvyt syntyvät ja kehittyvät sosiaalisessa kontekstissa ja erilaiset sosiaaliset suhteet ja rakenteet vaikuttavat autonomian käyttämiseen. Aito itsemäärääminen vaatii siis myös sosiaalista tukea ja muitakin yhteiskunnallisia järjestelyjä kuin pelkkiä perinteisiä liberaaleja vapausoikeuksia, esimerkiksi vahvoja sosiaalisia oikeuksia terveydenhuoltoon ja koulutukseen. Nämä mahdollistavat positiivisen vapauskäsitoksen mukaisten kriittisen reflektion ja autenttisuuden kykyjen kehittymisen.

Itsemääräämisoikeus

Erilaisten itseys- ja autonomiakäsitysten jälkeen tarkastelemme vielä varsinaista itsemääräämisoikeuden käsitettä sekä sen merkitystä oikeusjärjestelmässä. Kun puhutaan oikeuksista, mukaan tulee oletus jonkin toisen tahon *velvollisuuksista*. Tällöin ei vain kuvata asiantiloja, vaan esitetään vaatimuksia siitä, miten asiantilojen pitäisi olla ja miten epäoikeudenmukaista tai laitonta tilaa korjataan. Itsemääräämisoikeuden tapauksessa kysymys ei siis ole pelkästään sen selostamisesta, mitä kykyjä itsemäärääminen edellyttää ja miten nuo kyvyt muodostuvat, vaan myös vaatimus, että itsemääräämistä täytyy kunnioittaa. Lisäksi tulee edistää sellaisia olosuhteita, joissa itsemääräämisen kyvyt voivat muodostua. Oikeudet voivat olla *moraalisia oikeuksia*, jolloin ne voidaan ymmärtää moraalisesti hyvin

90 Mackenzie & Stoljar 2000, 22. Tämän kirjan luvussa 8 tarkastellaan yhteiskunnan tarjoamien sosiaalisten roolien tai hahmojen aiheuttamia vaatimuksia ja rajoituksia yksilön itsemääräämisoikeudelle.

perusteltuina vaateina muita kohtaan. Jos oikeudet ovat *juridisia*, vaateilla on myös oikeudellisten instituutioiden tuki.

Itsemääräämisoikeus vapautena ja kompetenssina

Tarkastelemme tässä jaksossa, millainen itsemäärävän henkilön oikeudellinen suhde on muihin tahoihin.⁹¹ Kun yksilöllä on itsemääräämisoikeus juridisena oikeutena, se tarkoittaa yleensä ensinnäkin vapautta velvollisuuksista asiassa, joka koskee ensi sijassa vain yksilöä itseään. Esimerkiksi yksilön seksuaalinen itsemääräämisoikeus voidaan ymmärtää vapautena päättää omasta seksuaalisesta käyttäytymisestään itse. Se voi tarkoittaa yhtäältä, ettei kenelläkään ole oikeutta odottaa häneltä seksuaalisia tekoja tai suhteita eli ettei häntä ole velvoitettu seksuaalisiin suhteisiin eikä kukaan voi aloittaa häntä vastaan oikeustoimia siitä syystä, ettei hän näihin suhteisiin ole ryhtynyt. Toisaalta yksilön seksuaalinen itsemääräämisoikeus voi vapautena tarkoittaa, ettei kenelläkään ole oikeutta odottaa hänen olevan ryhtymättä seksuaalisiin tekoihin ja suhteisiin seksuaalisen vapautensa piirissä. Esimerkiksi homoseksuaalisuuden dekriminointi tarkoittaa yksilön vapautta ryhtyä seksuaalisiin suhteisiin samansukupuolisten kanssa. Erityisesti tätä aktiivisten tekojen vapauden piiriä rajoittaa tyypillisesti muiden vapaus olla ryhtymättä seksuaalisiin suhteisiin.

Itsemääräämisoikeuteen kuuluu tyypillisesti myös *kompetenssi* eli oikeudellinen toimivalta. Tällöin yksilö voi itse päättää omista oikeussuhteistaan. Täysivaltainen henkilö voi esimerkiksi solmia sopimuksia, joilla hän luo itseään koskevissa asioissa velvoitteita itselleen ja muille, tai luopua joistakin omista oikeuksistaan. Yksilön valtaa päättää omista asioistaan laajentaa myös, jos hänellä on kompetenssi päättää itse, nostetaanko velvollisuutensa häntä vastaan rikkonutta henkilöä vastaan kanne. Itsemääräämisoikeutta onkin kuvattu oikeudeksi käyttää oikeuksiaan.⁹² Jotta itsemääräämisoikeus toteutuisi oikeudellisesti, on siihen käytännössä kuuluttava vapauksia oman ruumiin, henkilön ja henkilökohtaisen elämän alueella,

91 Tästä tarkemmin, ks. Hohfeld 1913.

92 HE 309/1993 kohta ”Yksityiskohtaiset perustelut” 1.1.

oikeus odottaa vapauksien kunnioittamista, toimivalta vaatia muita noudattamaan odotusoikeuksia vastaavia velvollisuuksia sekä toimivalta vaatia seurauksia niille, jotka rikkovat näitä velvollisuuksia. Itsemääräämisoikeus on sitä kapeampi, mitä enemmän yksilöllä on sidonnaisuuksia muiden kompetensseihin eli mitä enemmän joku muu henkilö voi päättää hänen asioistaan ja oikeuksiensa käytöstä. Siten itsemääräämisoikeuteen liitetään usein myös immunitettiin sen muodostavien oikeussuhteiden muuttamista vastaan.⁹³

Itsemääräämisoikeuden regiimit

Yhteiskuntafilosofisessa mielessä voidaan erottaa erilaisia itsemääräämisoikeuden ”regiimejä” eli erityyppisiä käsityksiä siitä, kuinka laaja yksilöiden itsemääräämisoikeuden tulisi olla ja millä ehdoilla yksilöitä voidaan pitää autonomisina. Anderson on tunnistanut kolme tällaista regiimiä: uusliberaalin, solidarististisen ja perfektionististisen. Uusliberaali, jota tässä kirjassa sanomme liberalistiseksi regiimiksi, on itsemääräämisoikeuskeskustelun tavallinen lähtökohta, joten aloitamme siitä.

Liberalistisessa regiimissä yksilön autonomisen statuksen saamiselle asetetut vaatimukset ovat minimalistiset ja toisaalta sillä saavutettava itsemääräämisoikeus mahdollisimman suuri.⁹⁴ Taustalla voidaan nähdä J. S. Millin vahinkoperiaate: jos kenenkään valintoja ei voida lailla kieltää vain siitä syystä, että ne muiden mielestä aiheuttavat tekijälleen haittaa, tarkoittaa se, että ihmisillä on itseään koskevissa asioissa mahdollisimman suuri itsemääräämisoikeus mahdollisimman vähillä ehdoilla. Yksilöä ei esimerkiksi voida lailla kieltää valitsemasta päihderiippuvaista elämäntapaa, vaikka se kuinka perustellusti rappeuttaisi hänen mielensä, ruumiinsa ja moraalinsa. Päihteidenkäyttäjää voidaan asettaa oikeudelliseen vastuuseen vain, jos hän aiheuttaa muille vahinkoa esimerkiksi laiminlyömällä omia velvollisuuksiaan muita ihmisiä kohtaan.⁹⁵

93 Tämän teoksen luvussa 10 analysoidaan itsemääräämisoikeutta vapauden ja kompetenssin näkökulmasta. Ks. myös Kolehmainen 2019; Helin 2001.

94 Anderson 2014, 361–362.

95 Mill 1977, 280–282, 295.

Kuten itsemääräämisestä puhuttaessa totesimme, liberalismia voi kritisoida siitä, ettei se huomioi yksilöiden todellisia olosuhteita. Kaikki eivät voi toteuttaa vapauksiaan samalla tavalla eivätkä ole todellisuudessa yhtä vapaita valitsemaan. Minimaalisilla määritelmillä täysivaltaisiksi autonomisiksi päätöksentekijöiksi kelpuutetut ja valintojensa kontekstista irrotetut yksilöt saattavat myös usein olla haavoittuvaisia käyttämään itsemääräämisoikeuttaan tavalla, joka on heille haitallinen tai jota he eivät ”oikeasti tahdo”.⁹⁶ Monesti ihmiset voivat itsemääräämisoikeuttaan käyttämällä jopa heikentää mahdollisuuksiaan tehdä itsenäisiä päätöksiä.

Radikaali esimerkki tästä on Hobbesin yhteiskuntasopimus, jonka ihmiset tekivät kuolemanpelosta. Hobbes ei antanut autonomiselle päätöksenteolle muita rajoitteita kuin että kukaan ei voi valita vahingoittavansa itseään. Muutoin hän piti kaikkia valintoja vapaina. Niinpä valinta, jonka vaihtoehtona on kuolema tai sen uhka, on vapaa, ja ihminen voi siten ”vapaasti” kuoleman uhan alla valita luopuvansa autonomiastaan ja luovuttaa päätösvallan jollekin toiselle ilman oikeutta kapinoida, kunhan säilyttää ruumiillisen vapautensa vankilasta ja kahleista.⁹⁷ Tämä ei ole mahdollista liberalismissa, jossa yksilön oikeus vapauteen on luovuttamaton.⁹⁸ Liberaali itsemääräämisoikeuden regiimi ei kuitenkaan estä yksilöä tekemästä itselleen vahingollisia tai omaa autonomiaansa heikentäviä valintoja esimerkiksi päihderiippuvuuden aikana⁹⁹ tai taloudellisesti alisteisessa suhteessa.¹⁰⁰

Autonomisen valinnan olosuhteiden ongelma on käytännössä relevantti monessa tilanteessa. Esimerkiksi suuri osa sopimusoikeudesta liittyy sellaisten tilanteiden määrittelemiseen, joissa sopimusta ei voida pitää pätevänä. Solidaristinen ja perfektionistinen itsemääräämisoikeuskäsitys kiinnittävät huomiota tähän kontekstuaaliseen ongelmaan. Ne ehdottavat siihen vastakkaisia ratkaisuja. Solidaristisessa regiimissä pidetään tärkeänä, että itsemääräämisoikeus kuuluu

96 Anderson 2014, 362–363.

97 Hobbes 1968, 189–190, 198, 227–228.

98 Mill 1977, 299.

99 Ks. tämän teoksen luku 14.

100 Ks. tämän teoksen luku 2.

tasa-arvoisesti erilaisille, haavoittuvaisillekin yksilöille. Jotta yksilöt eivät kuitenkaan joutuisi toisten hyväksikäyttämiksi, autonomisen yksilön statuksen suoman itsemääräämisoikeuden laajuutta rajoitetaan: itsemääräämisoikeus ei tarkoita rajatonta valinnanvapautta kaikille.¹⁰¹ Perfektionistisessa regimissä puolestaan itsemääräämisoikeuden laajuus pidetään mahdollisimman suurena, mutta sen saamiselle asetetaan enemmän ehtoja.

Muun muassa keskustelussa avustetusta itsemurhasta esitetään usein huoli, että perikunta saattaisi painostaa haavoittuvaisessa asemassa olevia vanhoja ja sairaita ihmisiä pyytämään kuolinapua. Haavoittuvaisten yksilöiden suojelemiseksi solidaristisessa regimissä tyypillisesti rajoitettaisiin itsemääräämisoikeutta tässä asiassa eli ei laillistettaisi avustettua itsemurhaa. Perfektionistisessa regimissä puolestaan halutaan mahdollistaa autonomisille ihmisille mahdollisimman laaja itsemääräämisoikeus, ja näin voitaisiin sallia myös avustettu itsemurha. Haavoittuvassa asemassa olevia yksilöitä puolestaan suojeltaisiin asettamalla vaativat ehdot sille, kenellä on oikeus vaatia saada kuolla ja missä tilanteessa vaatimus voidaan hyväksyä. Liberaalissa regimissä huolen kiinnitettäisiin vähemmän huomiota, ja vapaus sallittaisiin mahdollisimman vähäisin ehdoin.¹⁰²

Nämä regimit ovat vain teoreettisia ideaalityyppejä, eivätkä aiemmin esitellyt autonomianteoriat välttämättä johda suoraan juuri näihin ratkaisuihin. Kun esimerkiksi kantilaisen moraalisen autonomian teorian mukaan voidaan joitakin valintoja määrittää yksilön oman ihmisarvon vastaisiksi, tämä johtaa autonomian suoman vapauden rajoittamiseen solidaristisen regimin tapaan. Toisaalta Kant asettaa yksilön autonomialle perfektionistiselle regimille tyypillisesti korkeita rationaalisuuden vaatimuksia. Proseduraalisessa autonomiassa puolestaan painotetaan yksilön kykyä reflektoida ja todella hyväksyä valintansa, mikä voi johtaa korkeisiin autonomian vaatimuksiin kuten perfektionistisessa itsemääräämisoikeuden regimissä. Toisaalta proseduraalisen autonomian vaatimuksia voidaan täyttää tukihenkilöiden avulla, jos autonomia ymmärretään myös relationaalisesti.

101 Anderson 2014, 363.

102 Anderson 2014, 363–364.

Regiimien avulla voidaan myös ehkä tehdä eroja poliittisten ideologioiden välille. Totesimme aiemmin Kymlickan sanoneen, ettei ole selvää, miten kommunitarismi käytännössä eroaa liberalisista. Samoin Steven Lukes on huomauttanut, etteivät akateemiset kommunitaristit individualismin kritiikkinsä jälkeen kuitenkaan hylkää liberaalin mallin poliittisia periaatteita, kuten yleisiä yksilön oikeuksia.¹⁰³ Liberalismin verrattuna kommunitarismille keskeinen teesi on, että poliittisen yhteisön tavoite on yksilöiden edun sijaan yhteisön etu. Tästä seuraa yksilöille yhteisöä kohtaan velvollisuuksia, jotka rajoittavat autonomisella statuksella saatavan itsemääräämisoikeuden laajuutta.¹⁰⁴

Lukesin mukaan ankarassa mielessä kommunitaristiset liikkeet vaativat yhteiskunnan rakentamista yhteisöllisen identiteetin, kuten etnisen tai uskonnollisen identiteetin, varaan. Tällöin kannatetaan esimerkiksi etnisten ja uskonnollisten ryhmien itsemääräämisoikeutta, muttei anneta yksilön itsemääräämisoikeudelle yleistä arvoa – eikä ylipäätään uskota yleisiin, yhteisöstä riippumattomiin oikeuksiin. Siten kommunitaristisesta näkökulmasta kysymyksessä siitä, onko jollakulla oikeus päättää jostakin asiasta itse, on otettava huomioon myös hänen yhteisöllinen taustansa yhteiskunnan sisällä, tai mahdollisesti kysymys on jopa jätettävä tämän yhteisön itsensä ratkaistavaksi.¹⁰⁵

Vaikka kommunitaristiset filosofit poikkeavat tästä ankarasta kommunitarismista kannattamalla liberalistien tapaan yleisiä ihmisoikeuksia ja erityisesti yksilöiden yleistä itsemääräämisoikeutta,¹⁰⁶ voi se itsemääräämisoikeus, jota he kannattavat, kuitenkin erota liberalistisen regiimin itsemääräämisoikeudesta sekä laajuudeltaan ja ehdoiltaan – erityisesti asioissa, joissa yhteisö on haavoittuvainen. Universaalien, kaikille yksilöille samojen ihmisoikeuksien sijaan kommunitaristit painottavat yhteisön oikeutta päättää kansalaisensa oikeuksista, erityisesti asioissa, missä yhteisö on haavoittuvai-

103 Lukes 1995.

104 Maritain 1998, 10–11; Gendreau 1992, 99.

105 Polcar 2005; Lukes 1995.

106 Ks. esim. Etzioni 2010, 187–197.

nen. Eri kommunitaristiset itsemääräämisoikeuskäsitykset eroavat toisistaan sen suhteen, miten laaja yhteisön itsemääräämisoikeus on, mutta ne kaikki eroavat tässä suhteessa liberalismista.¹⁰⁷

Vajaakykyisten itsemääräämisoikeus

Edellä nousi esiin ajatus, että itsemääräämisoikeuden tulisi kuulua yhdenvertaisesti myös yksilöille, joilla ei täysimääräisesti ole rationaalisen itsehallinnan kykyjä. Tämä luonnehti solidaristista regimiä, jota suomalaisenkin yhteiskunnan voidaan katsoa edustavan. Juridisin termein ilmaistuna voi siis olla täysi-ikäisiä ihmisiä, jotka eivät ole oikeustoimikelpoisia eli kykeneviä tekemään itsenäisiä päätöksiä pätevällä tavalla. Kuinka tällaisten ihmisten itsemääräämisoikeus käytännössä voisi toteutua?

Vajaakykyisen ja toimintakyvyltään heikentyvän ihmisen autonomia ja itsemääräämisoikeus on ollut melko laajasti paitsi oikeusfilosofien myös oikeustieteilijöiden, erityisesti perheoikeuden tutkijoiden, kiinnostuksen kohteena. Huomiota on kiinnitetty muun muassa yksilön oikeudelliseen toimintakykyyn,¹⁰⁸ mahdollisuuteen varautua vajaakykyisyyteen erilaisin oikeudellisin instrumentein¹⁰⁹ sekä niin kutsutun terveen tahdon ja sairaana ollessa ilmaistun tahdon erilaisiin ristiriita- eli kollisiotilanteisiin. Keskusteluissa on myös painotettu, ettei vajaakykyisyyden tulisi automaattisesti johtaa oletukseen oikeudellisen toimintakyvyn puutteesta, sillä vajaakykyisenkin voi kyetä tekemään pätevällä tavalla itsenäisiä päätöksiä.¹¹⁰

Jos vajaakykyinen ihminen ei kuitenkaan (enää) kykene tekemään itsenäisiä tai tuettuja päätöksiä, häntä koskevat päätökset voidaan tehdä joko noudattamalla hänen etukäteen selkeästi anta-

107 Ks. esim. Breslin 2006, 155–156; Etzioni 2009, 113–120.

108 Ks. esim. Herring 2009, 3–29; Harding 2012, 425–442.

109 Ks. esim. Goffin 2012, 124–129; Sinoff & Blaja-Lisnic 2014, 97–104. Ks. myös Harrison Dening ym. 2011, 1535–1551; Mäki-Petäjä-Leinonen 2013.

110 Esimerkiksi tämän teoksen luvussa 12 tarkastellaan lapsipotilaan itsemääräämisoikeuden sääntelyä sekä tekijöitä, jotka vaikuttavat lapsen kykyyn päättää omasta hoidostaan. Luvussa 14 puolestaan tarkastellaan huumeidenkäyttäjien valintoja tilanteessa, jossa heidän tulee päättää, osallistuvatko he huumeriippuvuuden hoitomenetelmiin liittyvään tutkimukseen. Kirjoittajan mukaan huumeidenkäyttäjät kykenevät punnitsemaan osallistumisen hyötyjä ja haittoja ja myös kieltäytymään osallistumisesta.

miaan ohjeita tai kunnioittamalla hänen oletettua tervettä tahtoaan, jolloin päätöksenteon perustaksi otetaan vajaakykyisen tiedetyt elämänarvot ja -asenteet.¹¹¹ Näin menetellen on mahdollista kunnioittaa vajaakykyisen ihmisen itsemääräämisoikeutta. Ihannetilanteessa henkilö on ilmaissut tahtonsa kysymyksessä olevasta asiasta vielä toimintakykyisenä ollessaan. Suomen oikeusjärjestelmässä tämä on mahdollista muun muassa hakemalla edunvalvojan määräämistä itsenäisesti Digi- ja väestötietovirastosta tai laatimalla hoitotahto tai edunvalvontavaltuutus. Näillä oikeudellisilla instrumenteilla voidaan tukea toimintakyvyltään heikentyvän ihmisen autonomiaa ja saada tietoa hänen tulevaisuuden toiveistaan.

Pulmalliseksi asia voi sitä vastoin muodostua, jos henkilöllä nyt vajaakykyisenä on toiveita tai haluja, jotka ovat selkeästi ristiriidassa hänen aikaisempien määräystensä tai tiedettyjen elämänarvojensa kanssa. Paljon filosofista keskustelua on käyty suhteesta, joka vallitsee yksilön aikaisemman minän ja nykyisen minän eli minän, joka on saattanut menettää kaiken yhteyden menneisyyteensä, välillä. Ronald Dworkin on tarkastellut tätä kysymystä vuonna 1993 ilmestyneessä teoksessaan *Life's Dominion: An argument about abortion and euthanasia*. Tarkastellessaan yksilön hoitotahdon sitovuuden merkitystä Dworkin painottaa yksilön kriittisten intressien merkitystä korostamalla elämänmittaisten arvojen painoarvoa. Tämän näkökannan mukaan esimerkiksi kognitiivista toimintakykyä heikentävä sairaus vie yksilöltä kyvyn arvioida omia kriittisiä intressejään, perustavaa laatua olevia arvoja kuten uskonnollista tai poliittista suuntautumistaan, ja siksi terveenä ollessa ilmaistuille tahdonilmailuille tulee antaa ratkaiseva merkitys päätöksenteossa.¹¹²

Yksilön kokemusperäisten intressien puolestapuhujat, kuten Rebecca Dresser ja Agnieszka Jaworska, sitä vastoin katsovat, että yksilön arvot saattavat varsin merkittävästi muuttua hoitotahdon laatimisen ja sen noudatettavaksi tulemisen välisenä aikana. Näin ajateltaessa vajaakykyisen yksilön persoonana ymmärretään jatkumoksi, jossa myös yksilön kokemusperäisille intresseille annetaan

111 Ks. esim. Mäki-Petäjä-Leinonen 2018, 11–13.

112 Dworkin 1993, 201–202, 226–229.

painoarvoa. Tämän näkökannan mukaan vajaakykyisen ihmisen hoitotahdon tulkinnassa hänen päätöksenteon hetkiset mieltymyksensä ja arvonsa yhdistettynä hänen hyvinvointiinsa tulisivat olla päätöksenteon peruslähtökohtana.¹¹³ Tämän lähestymistavan perusteella voidaankin päätellä, että vajaakykyisen ihmisen hoitotai hoivatahto ei välttämättä ole tiukasti sitova kaikissa tapauksissa silloin, kun sen sisältö poikkeaa sairastuneen ihmisen nykyisestä tahdosta.¹¹⁴

Itsemääräämisoikeus laissa

Vaikka liberalismi on itsemääräämisoikeuskeskustelussa yleensä lähtökohta, kansainvälisessä oikeudessa ja valtioiden perustuslakien tasolla korostuu yhteisöjen itsemääräämisoikeus. Lähes kaikki perustuslait ja ihmisoikeussopimukset tunnustavat kansojen itsemääräämisoikeuden perustavana periaatteenaan, ja monet turvaavat muitakin yhteisöjen itsemääräämisoikeuksia. Esimerkiksi Saksan liittotasavallan¹¹⁵, Sveitsin¹¹⁶ ja Belgian¹¹⁷ perustuslait takaavat myös liittovaltion muodostavien alueellisten yhteisöjen itsemääräämisoikeuden, ja Bolivian monikansallinen perustuslaki takaa esikolonialististen alkuperäiskansojen alueellisen autonomian.¹¹⁸ Aluehallinnollisten ja kansojen itsemääräämisoikeuksien lisäksi jotkin perustuslait myöntävät vahvan itsemääräämisoikeuden myös joillekin kansoihin rinnastumattomille ja ei-alueellisille instituutioille tai organisaatioille. Esimerkiksi Saksan perustuslaki takaa myös uskonnollisten yhteisöjen itsemääräämisoikeuden¹¹⁹.

113 Ks. esim. Jaworska 1998,109; Dresser 1986, 373–405.

114 Haavoittuvassa asemassa olevien itsemääräämisoikeutta käsitellään esimerkiksi tämän teoksen luvussa 16, jonka aiheena on muistisairaiden ihmisten kokemukset autonomiansa toteutumisesta, sekä luvussa 13, jossa tarkastellaan muun ohella päihdehuoltoasiakkaan pakko-osallistamista, jolloin voidaan perustellusti kysyä, missä määrin kysymys enää tosiasiaassa on yksilön autonomian toteutumisesta.

115 *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland* (1949), Präambel ja 28 §.

116 *La Constitution fédérale de la Confédération suisse* (1999), 47 §, 50 §:n 2 momentti, 63a §:n 3 momentti, 66 §: n 2 momentti, 93 §:n 3 momentti ja 189 §:n 1 momentti.

117 *La Constitution Belge* (1831), 195 §.

118 *La Constitución Política Del Estado de Bolivia* (2009) 2 § ja 189 § – 194 §; Ks. Postero 2017, 163.

119 140 § yhdessä Weimarin tasavallan perustuslain 137 §:n 3 momentin kanssa; ks. C-414/16 EU:C:2018:257, kohdat 11–12.

Yksilön itsemääräämisoikeus sitä vastoin mainitaan vain harvoissa perustuslaeissa.¹²⁰ Vaikka sitä ei ole eritelty, se voi saada suojaa vapausoikeuksien muodossa, ja se voi sisältyä perustuslakiin impliisiittisesti esimerkiksi perusteluiden tai oikeuskäytännön kautta.¹²¹ Suomen perustuslain perusteluissa yksilön itsemääräämisoikeuden sanotaan olevan laissa luettujen perusoikeuksien, kuten henkilökohtaista vapautta koskevan 7 §:n, taustalla.¹²² Ihmisoikeussopimuksista YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen 1 artiklan ensimmäisen lauseen ”kaikki ihmiset syntyvät vapaina” voidaan tulkita viittaavan itsemääräämisoikeuteen. Eksplisiittisesti itsemääräämisoikeus mainitaan kuitenkin vain YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevassa yleissopimuksessa, jossa sitoudutaan vammaisten henkilöiden itsemääräämisoikeuden kunnioittamiseen.¹²³ Itsemääräämisoikeuden voidaan kuitenkin myös nähdä sisältyvän impliisiittisesti joihinkin ihmisoikeussopimuksiin, kuten Euroopan neuvoston biolääketiedesopimukseen¹²⁴ ja sen tietoon perustuva suostumusta koskevaan 5. artiklaan ja vajaakykyisen potilaan aiemmin ilmaiseman tahdon kunnioittamista koskevaan 9. artiklaan.

Kuten esimerkit ihmisoikeussopimuksista osoittavat, itsemääräämisoikeuteen kiinnitetään lainsäädännössä erityistä huomiota tilanteessa, jossa sen havaitaan olevan jollain tavalla puutteellinen tai uhattuna. Itsemääräämisoikeus on myös usein määritetty negatiivisesti niiden tilanteiden näkökulmasta, joissa sitä joudutaan poikkeuksellisesti rajoittamaan. Tästä on kysymys esimerkiksi silloin, jos vajaakykyiselle ihmiselle määrätään holhoustoimilain (442/1999, HoTL) nojalla edunvalvoja, ja erityisesti silloin, jos päämiehen toimintakelpoisuutta joudutaan holhoustoimilain 18 §:n nojalla rajoit-

120 Merkittävä poikkeus on Ecuadorin hyvin laaja perustuslaki (2008/2015), jossa yksilön autonomia mainitaan yleisenä periaatteena osallistavaa demokratiaa koskevassa säännöksessä (95. §) ja itsemääräämisoikeus periaatteena korkeakoulujen hallinnossa (351. §) ja ihmisten vapaassa liikkuvuudessa (391. §). Ecuadorin perustuslain 38. §, 47. § ja 48. § puolestaan turvaavat vanhusten ja vammaisten autonomian.

121 Ks. tämän teoksen luku 7.

122 HE 309/1993 vp, 46. Ks. myös Neuvonen & Rautiainen 2015, 35.

123 Yleisesti sopimuksen johdannossa ja yleiset periaatteet linjaavassa 3 artiklassa, yksityiskohtaisemmin 16 artikla 4 kohta ja 25 artikla d kohta.

124 Yleissopimus ihmisoikeuksien ja ihmisarvon suojaamiseksi biologian ja lääketieteen alalla, SopS 23– 24/2010. Ks. sopimuksesta tarkemmin esim. Nieminen 2015.

tamaan. Toisaalta esimerkiksi laki potilaan asemasta ja oikeudesta (785/1992, PotilasL) sekä sosiaalihuollon asiakaslaki (812/2000, AsiakasL) lähtevät potilaan ja asiakkaan itsemääräämisoikeuden kunnioittamisesta. Potilasta on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan (PotilasL 6.1§), ja sosiaalihuoltoa toteutettaessa on otettava huomioon asiakkaan toivomukset ja mielipide ja muutoinkin kunnioitettava hänen itsemääräämisoikeuttaan (AsiakasL 8.1 §). Molemmissa laeissa on vielä erikseen säännökset vajaakykyisen potilaan ja asiakkaan itsemääräämisoikeudesta. Vajaakykyisen potilaan osalta lähdetään siitä, että potilaan laillista edustajaa, lähiomaista tai muuta läheistä on ennen tärkeän hoitopäätöksen tekemistä kuultava sen selvittämiseksi, millainen hoito parhaiten vastaisi potilaan tahtoa (PotilasL 6.2 §). Samaa periaatetta toteutetaan, jos sosiaalihuollon asiakas on vajaakykyinen. Silloin asiakkaan tahtoa on selvitettävä yhteistyössä hänen laillisen edustajansa, omaisensa tai muun läheisen henkilön kanssa (AsiakasL 9.1 §).

Oma lukunsa ovat vielä edellisessä alaluvussakin mainitut oikeudelliset instrumentit, joiden avulla henkilö voi varautua mahdolliseen tulevaan toimintakyvyttömyyteensä. Kysymyksessä olevat hoitotahto (PotilasL 8 §), edunvalvontavaltuus (laki edunvalvontavaltuutuksesta 648/2007) tai edunvalvojan omaehtoinen hakeminen Digi- ja väestötietovirastosta (HolTL 12 §) ovat erityisesti yksilön itsemääräämisoikeuden toteutumiseksi luotuja järjestelmiä.¹²⁵

Voidaankin todeta, että haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten kuten lasten, vammaisten ja päihdekuntoutujien itsemääräämisoikeuden voidaan havaita viime vuosina vahvistuneen ja korostuneen siinä määrin, että voidaan puhua jopa paradigman muutoksesta siinä, miten näiden ryhmien oikeudellinen asema ymmärretään.¹²⁶ Perinteisen paternalistisen lähestymistavan on (ainakin osin) ohittanut ajat-

125 Tässä teoksessa oikeudellisen ennakoinnin keinoja tarkastellaan luvussa 15 niiltä osin kuin ikääntyvät ihmiset kertovat varautuneensa mahdolliseen vajaakykyisyyteensä esimerkiksi edunvalvontavaltuutuksen keinoin ja luvussa 16 niiltä osin kuin muistisairaat ihmiset kertovat näkemyksiään ennakoinnin keinoista ja niiden vaikutuksesta itsemääräämisoikeutensa toteutumiseen.

126 Paradigman muutoksesta erityisesti vammaisten ihmisten kohdalla ks. Series 2020, 72–87.

telu, jossa suojataan haavoittuvan yksilön autonomiaa ja itsemääräämisoikeutta. Tämän paradigman muutoksen voi nähdä kytkeytyvän edellä esiteltyjen itseyden ja autonomian käsitteiden teoreettisessa ymmärryksessä tapahtuneisiin muutoksiin. Individualistisen ihmiskäsityksen korvautuminen ihmisen suhteita ja sosiaalista kontekstia korostavalla käsityksellä sekä autonomian ymmärtäminen relationaalisesti mahdollistavat sen, ettei myös haavoittuvaisten ja toisten ihmisten avusta riippuvaisten ihmisten itsemääräämisoikeudesta puhuminen ole lainkaan käsitteellisesti ristiriitaista. Autonomia ei ole atomistisen yksilön ominaisuus, joka tällä joko on tai ei ole, vaan se toteutuu sosiaalisissa kontekstissa toisten ihmisten mahdollistamana ja voi olla asteittaista ja ajoittaista: vaikeasti vajaakykyinenkin henkilö voi sopivasti tuettuna tehdä itsenäisiä valintoja, vaikka itsemääräämisoikeus ei hänellä kaikissa asioissaan olisikaan täysimääräistä.

Riittävän ymmärryskykyisen yksilön kohdalla suomalainen lainsäädäntö toki edelleen noudattelee pitkälti perinteistä liberaalia individuaalisen autonomian ideaa: yksilön tulee saada tehdä päätöksensä ilman muiden (epäasiallista) vaikuttamista. Kuitenkin käytännössä ihmiset nojaavat omiin läheissuhteisiinsa päätöksenteossaan: he tekevät päätöksiään relaatioissa sekä relaatioidensa vaikuttamana ja tukemana. Kuten Rosie Harding on todennut, ihmisten keskinäisten suhteiden lisäksi lait voivat olla relationaalisia.¹²⁷ Suomessa yksilöiden läheissuhteet huomioidaan jossain määrin etenkin perhe- ja sosiaali-oikeutta koskevassa lainsäädännössä ja sen tulkinnassa. Esimerkkinä relationaalisesta laista voidaan mainita laki edunvalvontavaltuutuksesta sekä vajaakykyisen potilaan ja asiakkaan päätöksentekoa koskevat säännökset potilas- ja asiakaslaeissa.¹²⁸ Paitsi lainsäädännössä myös oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa on mahdollista omaksua yksilöiden läheisverkostot tunnustava tulkinta. Tämä voidaan havaita muun muassa eräissä korkeimman oikeuden ratkaisuisissa.¹²⁹

127 Harding 2017.

128 Ks. tämän teoksen luku 15.

129 Tämän teoksen luvussa 9 tarkastellaan relationaalista autonomiaa muun muassa korkeimman oikeuden ratkaisutoiminnan näkökulmasta.

Teos luvuittain

Tämä teos jakautuu kolmeen toisiaan temaattisesti tukevaan osaan, joissa syvennytään edellä esiteltyihin itsemääräämisoikeuden ulottuvuuksiin eri näkökulmista. Ensimmäinen osa on filosofinen. Siinä tarkastellaan itsemääräämisoikeuden kehittymistä antiikin tasavaltalaisen perinteen sekä jo keskiajalta peräisin olevan itsensä omistamisen idean kautta. Osiossa havainnollistetaan myös yksilön ja yhteisön autonomian välisiä käsitteellisiä yhteyksiä sekä itsemääräämisoikeuden suhdetta eri oikeudenmukaisuusteorioihin ja pohditaan autonomian ja hyvinvoinnin välistä suhdetta.

Niko Noponen tarkastelee luvussa 2 itsemääräämistä tasavaltalaisessa poliittisessa teoriassa. Tasavaltalaisessa perinteessä on tärkeää, että yhteisön muodostavat kansalaiset ovat kykeneväisiä osallistumaan yhteisön asioista päättämiseen. Heidän on yhtäältä voitava olla itsenäisiä ja vapaita muiden herruudesta. Toisaalta heidän on voitava vaikuttaa toisiinsa päättäessään yhdessä yhteiskunnallisista asioista. Noponen kuvaa, miten tasavaltalaisessa ajattelussa on pidetty erityisen tärkeänä kasvatuksen ja ”argumentaatioyöstyvälisten vertaissuhteiden” merkitystä autonomiseksi ja vastuulliseksi kansalaiseksi kasvamiselle sekä erityisen vaarallisena taloudellisen epätasa-arvon muodostamaa uhkaa kansalaisten vapaudelle muiden herruudesta.

Luvussa 3 Markku Oksanen pohtii itsemääräämisoikeutta itsensä omistamisen idean kautta. Perustuuko itsemääräämisoikeus siihen, että ihminen omistaa oman persoonansa ja ruumiinsa ja saa tehdä itselleen, mitä haluaa – vaikka tuhota itsensä tai luopua vapaudestaan? Luvussa käydään läpi itsensä omistamisen aatehistoriaa myöhäiseltä keskiajalta alkaen ja keskitytään erityisesti Kantin näkemykseen. Kant piti itsensä omistamista ongelmallisena, koska silloin itseä täytyisi kohdella kuin esinettä. Luvussa myös täsmennetään, mitä omistamisen käsite ylipäätään tarkoittaa. Luvun lopussa Oksanen pohtii sitä, kuka omistaa ihmisen tietoverkkoihin jättämistä jäljistä koostuvan niin sanotun virtuaalihenkilön.

Luvussa 4 pääteemaksi nousee kollektiivisten toimijoiden itsemäärääminen. Arto Laitinen analysoi, millä ehdoilla yksilöä voidaan

pitää autonomisena ja soveltuvatko samat ehdot myös kollektiivisten toimijoiden autonomian selittämiseen vai voiko kollektiiveja ylipäätään pitää toimijoina tai päätöksentekijöinä. Erotteluja havainnollistetaan luvussa konkreettisella ja ajankohtaisella suomalaisella esimerkillä eli yliopistojen autonomialla.

Matti Häyry käsittelee luvussa 5 itsemääräämisoikeutta eri moraalikäsitteissä kehittämänsä oikeudenmukaisuuden kartan avulla. Häyry lähtee liikkeelle bioetiikassa tavallisesta liberalistisesta käsityksestä,¹³⁰ josta katsottuna yksilönvapauden rajoittaminen on ”paha” holhousta. Tästä lähtökohdasta edetään tarkastelemaan yksilönvapautta ja sen rajoituksia muissa moraaliteorioissa ja osoittamaan sen hyväksyttävyyden riippuvan teoriassa omaksutusta oikeudenmukaisuuden käsityksestä.

Luvussa 6 Maija Aalto-Heinilä analysoi autonomian ja hyvinvoinnin välisiä käsitteellisiä yhteyksiä. Perinteisiä filosofisia hyvinvointiteorioita voi kritisoida siitä, etteivät ne ota riittävästi huomioon ihmisten autonomista toimijuutta. Mutta miten autonomia tarkkaan ottaen liittyy hyvinvointiin? Autonomian ja hyvinvoinnin käsitteet kytketään yhteen muun muassa autenttisuuden tuoman mielenrauhan sekä elämän merkityksellisyyden kautta. Aalto-Heinilä tarkastelee myös, voiko autonomiaa joskus hyvinvoinnin nimissä rajoittaa ja voiko autonomia tuottaa myös pahoinvointia.

Teoksen toista osaa voi luonnehtia oikeusteoreettiseksi. Itsemääräämisoikeutta käsitellään edelleen varsin filosofisista lähtökohdista, mutta ensimmäistä osaa enemmän yhteydessä oikeuskäytäntöön. Oikeuskäytännön valossa tarkastellaan oikeuskulttuurissa ilmenevän itsemääräämisoikeuden käsityksen taustalla vaikuttavaa filosofiaa, ja sellaisia oikeusfilosofisia kysymyksiä autonomisesta subjektista kuin miten oikeus näkee ihmisen, eläimen ja lopulta yhteisön.

Paul Tiensuu käsittelee luvussa 7 itsemääräämisoikeuden asemaa kirjoittamattomana oikeutena Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytännössä. Tiensuu toteaa, ettei itsemääräämisoikeus vaikuta laajasti ihmisoikeussopimusten taustalla periaatteena

130 Jennings 2007, 73–76.

eikä itsenäisenä ihmisoikeutena, jota sopimuksen allekirjoittajamaat eivät voisi rajoittaa, vaikka sillä on ollut keskeinen asema ihmisoikeusajattelun kehityksessä. Sen sijaan itsemääräämisoikeus vaikuttaa yksittäisissä asioissa ja on yleensä rajoitettavissa laillisesti. Joskin joissakin asioissa, lähinnä yksityiselämän suojan alueella, oikeuden yhdistäminen juuri itsemääräämisoikeuteen saattaa vahvistaa oikeuden velvoittavuutta jäsenmaille ja laajentaa yksilön rajoittamattomia oikeuksia.

Ida Koivisto ja Pauli Rautiainen kuvaavat luvussa 8, miten valtio antaa itsemääräämisoikeuden yksilöille. He osoittavat myös, ettei itsemääräämisoikeus ole universaali, vaan määrittyy eri tavalla eri henkilöille ja määrittää eri henkilöitä eri tavoin. Luvussa tarkastellaan erityisen selvänä tapauksena tästä eriarvoisuudesta vammaisia, joiden itsemääräämisoikeudet ovat eri tasolla paitsi ”normaaleihin” myös toisiinsa verrattuna. Samalla heitä määritetään eri tasoisiksi ”epänormaaleiksi” sen mukaan, millaisia vammaisen oikeuksia heille annetaan. Lisäksi oikeuksia käytetään vammaisten sijoittamiseen erilaisiin identiteettiryhmiin, joiden avulla heitä hallinnoidaan.

Sanna Mustasaari tutkii luvussa 9 itsemääräämisoikeutta ja autonomiaa nuorten seksuaalisuhteissa feministisen, relationaalista autonomiaa koskevan teorian valossa. Mustasaari esittelee relationaaliseen autonomiakäsitteeseen liittyviä keskeisiä jäsennyksiä sekä tarkastelee nuoren henkilön seksuaalista autonomiaa ja itsemääräämisoikeutta kahden esimerkin kautta. Ensimmäinen esimerkki on Inari Niemen lyhytelokuva *Tyttöbileet* ja toinen korkeimman oikeuden ratkaisu (KKO 2018:74), jossa korkein oikeus joutui pohtimaan nuorten tyttöjen seksuaalisen itsemääräämisoikeuden toteutumista. Näiden esimerkkien avulla luvussa osoitetaan eri tapoja, joilla kysymys autonomiasta esitetään ja ratkaistaan sosiaalisissa ja oikeudellisissa käytännöissä.

Luvussa 10 Visa Kurki kysyy, voisiko itsemääräämisoikeuden subjekti olla ihmisyyksilön tai -yhteisön sijaan jokin muu eläin ja mitä eläinten itsemääräämisoikeus voisi tarkoittaa. Kyseistä aihetta on tutkittu varsin vähän oikeustieteessä ja -filosofiassa. Kurki lähestyy aihetta itsemääräämisoikeuden juridisten määritelmien, eri-

tyisesti vapauden ja kompetenssin käsitteiden, kautta. Hän pohtii luvussaan, missä mielessä vapauden ja kompetenssin käsitteitä voi ja ei voi mielekkäästi soveltaa eläimiin, sekä sitä, onko eläinten itsemääräämisoikeus ylipäätään tavoiteltava asia.

Jenni Hakkarainen jatkaa luvussa 11 autonomisen subjektin käsittelyä esittämällä kysymyksen digitaalisen autonomian rajoista. Olennaista on kysymys digitaalisesta identiteetistä ja digitaalisesta toimijuudesta. Klassisessa näkemyksessä fyysinen toimijuus erotetaan sen tuottamista digitaalisista jäljistä, mihin fyysiseen toimijaan kuuluva itsemääräämisoikeus ei enää yllä. Tämä on johtanut omistusoikeuden merkityksen ylikorostumiseen digitaalisesti tuotetun datan oikeudellisessa jäsentämisessä. Sopimusoikeudelliset kauppajärjestelyt määrittävät pitkälti sen, kuka saa ja voi kontrolloida virtuaalisten identiteettien toimintaa. Käytännössä tämä on johtanut digitaalisen autonomian kaventumiseen. Digitaalisen identiteetin ylläpitämisen mahdollistavat data-alustat, kuten Facebook, muokkaavat yksipuolisesti julkaistuja sisältöjä ja sopimusjärjestelyin määrittävät itselleen usein rajoittamattoman oikeuden hyödyntää alustoillaan tapahtuvaa kommunikointia ja henkilödataa – digitaalisia identiteettejämme. Hakkarainen kysyykin luvussaan, voidaanko nykyisessä oikeudellisessa kehikossa ylipäänsä puhua yksilön digitaalisesta autonomiasta.

Teoksen kolmas osa on pääsääntöisesti empiirinen. Siinä tarkastellaan haavoittuvassa asemassa ja elämänkaaren eri vaiheissa olevien yksilöiden autonomian toteutumista. Tarkastelun kohteena ovat sosiaali- ja terveysalan ammattihenkilöstön näkemykset lapsipotilaiden ja päihderiippuvaisten itsemääräämisoikeudesta ja osallisuudesta. Päihderiippuvaisten ihmisten osalta tarkastelun kohteina ovat myös huumeiden käyttäjien osallistuminen tutkimukseen ja heidän kykynsä tehdä itsenäisiä, osallistumiseen liittyviä päätöksiä. Niin ikään tarkasteltaviksi tulevat ikääntyvien ihmisten kokemukset autonomiasiaan relaatioidensa tukemana ja muistisairaiden ihmisten kokemukset itsemääräämisoikeudestaan päätöksentekokykynsä heiketessä.

Kirsi Pollari tarkastelee luvussa 12 lapsipotilaan itsemääräämisoikeuden sääntelyä sekä tekijöitä, jotka vaikuttavat lapsen kykyyn

päittää omasta hoidostaan. Hän tuo esiin myös perusteita lapsen asemaa ja oikeuksia kunnioittavalle arviointiprosessille. Pollarin tutkimuksen empiirinen aineisto koostuu lääkäreille suunnatun kyselyn vastauksista, ja sitä analysoidaan pääsääntöisesti määrällisin menetelmin.

Heidi Vanjusov analysoi luvussa 13 lainsäädännön ja laadullisen haastatteluaineiston valossa päihdepalvelujen asiakkaan itsemääräämisoikeutta ja oikeutta osallisuuteen päihdealan eri toimijoiden näkökulmasta. Vanjusovin tutkimuksen keskeinen huomio on, että itsemääräämisoikeus näyttäytyy päihdealalla työskentelevien puheessa pitkälti osallisuutena. Itsemääräämisoikeus itsessään vaikuttaa typistyvän huomioksi oikeudesta kieltäytyä palveluista.

Luvussa 14 Susanne Uusitalo tutkii huumeiden käyttäjien valintoja tilanteessa, jossa heidän pitää päättää, osallistuvatko he huumeriippuvuuden hoitomenetelmiin liittyvään tutkimukseen. Uusitalo osoittaa, että vaikka kyseisessä tutkimuksessa hoitomenetelmänä on itse riippuvuutta aiheuttavan aineen käyttäminen (kontrolloidusti), huumeiden käyttäjät eivät automaattisesti valitse ilmaisia huumeita. Päinvastoin he kykenevät punnitsemaan osallistumisen hyötyjä ja haittoja ja myös kieltäytymään osallistumisesta.

Anna Mäki-Petäjä-Leinonen käsittelee luvussa 15 yksilön autonomian toteutumista relationaalisen autonomian näkökulmasta. Tarkastelun kohteina ovat tilanteet, joissa yksilö toimintakykyisenä tai toimintakyvyltään jo heikentyvänä tekee päätöksiä läheistensä tukemana. Luvussa tarkastellaan myös yksin asuvien ikäihmisten ryhmäkeskusteluista kerättyä tutkimusaineistoa relationaalisen autonomian näkökulmasta sekä pohditaan, millä tavoin lainsäädännössä voitaisiin nykyistä paremmin tunnustaa yksilön päätöksentekoa koskevien relaatioiden merkitys.

Teoksen päättävässä luvussa 16 Henna Nikumaa yhdistää sosiaaligerontologisen toimijuuden ja oikeustieteellisen toimintakyvyn näkökulmat. Nikumaa tarkastelee toimintakyvyltään heikentyvän muistisairaan ihmisen kokemuksia autonomiansa toteutumisesta ja oikeudellisen toimintakyvyn heikentymisestä. Hän käsittelee tutkimuksessaan 16 muistisairaana ihmisen laadullisen haastatteluaineis-

ton analyysin tuloksia. Tutkimuslöydökset piirtävät kuvan muistisairaana ihmisen autonomisesta toimijuudesta yksilöllisenä kokonaisuutena, joka nojaa oikeudellisen toimintakyvyn kivijalkaan. Tätä kivijalkaa tukee oikeudellinen ennakointi.

Kirjallisuus

- Aalto-Heinilä, Maija & Anna Mäki-Petäjä-Leinonen (2021) Päämiehen itsemääräämisoikeuden tukeminen: filosofisesta ideaalista käytännön edunvalvontatyön tarkasteluun. Teoksessa Katja Lindroos, Matti Niemi & Anna Mäki-Petäjä-Leinonen (toim.) *Modernit perhesuhteet ja oikeus*. Helsinki: Alma Talent, 215–241.
- Adams, Samuel (1772) The Rights of the Colonists. The Report of the Committee of Correspondence to the Boston Town Meeting, Nov. 20, 1772. Julkaistu 1906 *Old South Leaflets* 173:7, 417–428.
- Adams, Willi Paul (2001) *The First American Constitutions: Republican Ideology and the Making of the State Constitutions in the Revolutionary Era*. Expanded edition. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Anderson, Ellen & Cynthia Willett & Diana Meyers (2020) Feminist Perspectives on the Self. Teoksessa Edward N. Zalta (toim.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Spring 2020 Edition. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/feminism-self> (haettu 29.4.2021).
- Anderson, Joel (2014) Regimes of Autonomy. *Ethical Theory and Moral Practice* 17, 355–368.
- Baier, Annette (1981) Cartesian Persons. Teoksessa Annette Baier (1981) *Postures of the Mind. Essays on mind and morals*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 74–92.
- Beauchamp, Tom & James Childress (1979) *Principles of Biomedical Ethics* 4th edition. New York: Oxford University Press.
- Bell, Daniel (2020) Communitarianism. Teoksessa Edward N. Zalta (toim.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Fall 2020 Edition. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/communitarianism> (vierailtu 30.4.2021).
- Berlin, Isaiah (1969) Two Concepts of Liberty. Teoksessa Isaiah Berlin *Four Essays on Liberty*. Lontoo: Oxford University Press, 118–172.
- Brady, Alexander (1977) Introduction. Teoksessa John Stuart Mill & J. M. Robson (toim.) *The Collected Works of Volume XVIII: Essays on Politics and Society*. Toronto: University of Toronto Press, Routledge & Kegan Paul, xi–lxx (alkup. 1859).
- Breslin, Beau (2006) *The Communitarian Constitution*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Buss, Sarah & Andrea Westlund (2018) Personal Autonomy. Teoksessa Edward N. Zalta (toim.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Spring 2018 Edition. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2018/entries/personal-autonomy> (haettu 9.5.2020).
- Christman, John (1991) Autonomy and personal history. *Canadian Journal of Philosophy* 21:1, 1–24.
- Christman, John (2009) *The Politics of Persons: Individual Autonomy and Socio-historical Selves*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Christman, John (2014) Relational autonomy and the social dynamics of paternalism. *Ethical Theory and Moral Practice* 17:3, 369–382.
- Christman, John (2020) Autonomy in Moral and Political Philosophy. Teoksessa Edward N. Zalta (toim.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Fall 2020 Edition. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/autonomy-moral> (haettu 11.3.2021).
- Christman, John & Joel Anderson (toim.) (2005) *Autonomy and the Challenges to Liberalism: New Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.

1 Johdanto: Itseys, autonomia ja itseääräätisyys

- Citton, Yves (2016) Subjectivations computationnelles à l'erre numérique. *Multitudes* 62, 48–64.
- Cummiskey, David (2008) Justice and Revolution in Kant's Political Philosophy. Teoksessa Pablo Muchnik (toim.) *Rethinking Kant, Current Trends in American Kantian Scholarship, Newcastle upon tyne*. Cambridge Scholar Publishers, 219–242.
- Descarter, René (2015) *Metodin esitys*. Teoksessa *Teokset I*. Suom. Sami Jansson. Helsinki: Gaudeamus.
- Deleuze, Gilles (1953) *Empirisme et subjectivité*. Pariisi: Epiméthée.
- Deleuze, Gilles (1968) *Différence et répétition*. Pariisi: PUF.
- Deleuze, Gilles (1969) *Logique du sens*. Pariisi: PUF.
- Deleuze, Gilles (1981) *Spinoza: Philosophie pratique*. 2. laitos. Pariisi: Les Éditions de Minuit.
- Deleuze, Gilles & Félix Guattari (1972) *L'Anti-Œdipe*. Pariisi: Éditions de Minuit.
- Dembour, Marie-Benedicte (2006) *Who Believes in Human Rights? Reflections on the European Convention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dresser, Rebecca (1986) Life, death, and incompetent patients: conceptual infirmities and hidden values in the law. *Arizona Law Review* 28:3, 373–405.
- Dworkin, Ronald (1993) *Life's Dominion: An argument about abortion and euthanasia*. Lontoo: HarperCollins.
- Ells, Carolyn (2001) Lesson about autonomy from the experience of disability. *Social Theory and Practice* 27:4, 599–615.
- Ervasti, Kaijus (2022) Oikeudensaantimahdollisuudet osana hyvinvointioikeutta erityisesti haavoittuvien ryhmien näkökulmasta. Teoksessa Virve Toivonen & Anna Mäki-Petäjä-Leinonen & Eeva Nykänen (toim). *Hyvinvointioikeus – Kirjoituksia oikeudesta ja hyvinvoinnista*. Helsinki: Kauppakamari, 218–248.
- Etzioni, Amitai (2009) The common good and rights: a neo-communitarian approach. *Georgetown Journal of International Affairs* 10:1, 113–120.
- Etzioni, Amitai (2010) The normativity of human rights is self-evident. *Human Rights Quarterly* 32:1, 187–197.
- Etzioni, Amitai (2015) Communitarianism. Teoksessa Michael T. Gibbons (toim.) *The Encyclopedia of Political Thought*. 1. painos. Chichester: John Wiley & Sons. <https://doi-org.libproxy.helsinki.fi/10.1002/9781118474396.wbep10184>.
- Fischer, John Martin & Ravizza, Mark (1998) *Responsibility and Control. A Theory of Moral Responsibility*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Frankfurt, Harry G. (1971) Freedom of the will and the concept of a person. *The Journal of Philosophy* 68:1, 5–20.
- Gendreau, Bernard A. (1992) The Role of Jacques Maritain and Emmanuel Mounier in the Creation of French Personalism. *The Personalist Forum* 8:1. Supplement: Studies in Personalist Philosophy. Proceedings of the Conference on Persons, 97–108.
- Goffin, Tom (2012) Advance directives as an instrument in an ageing Europe. *European Journal of Health Law* 19/2012, 124–129.
- Grayson J. C. (1980) The civic militia in the county of Holland, 1560–1581: Politics and Public Order in the Dutch Revolt. *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 95. Haag: Martinus Nijhoff, 35–63.
- Grimm, Dieter (2015) *Sovereignty: The Origin and Future of a Political and Legal Concept*. Engl. Melinda Cooper. New York: Columbia University Press.
- Harding, Rosie (2012) Legal constructions of dementia: discourses of autonomy at the margins of capacity. *Journal of Social Welfare & Family Law* 34:4, 425–442.
- Harding, Rosie (2014) Dementia and Carers: Relationality and Informal Carers' Experiences. Teoksessa Charles Foster, Jonathan Herring & Israel Doron (toim.) *The Law and Ethics of Dementia*. Oxford & Portland: Hart Publishing, 379–391.
- Harding, Rosie (2017) *Duties to Care – Dementia, Relationality and Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harrison Dening, Karen & Louise Jones & Elizabeth L. Sampson (2011) Advance care planning for people with dementia: a review. *International Psychogeriatrics* 23:10, 1535–1551.

- Henry, Patrick (1765) *The Virginia Resolves on the Stamp Act*. Teoksessa Samuel Eliot Morison (toim. 1929) *Sources and documents illustrating the American revolution, 1764–1788: and the formation of the Federal Constitution*. London, Oxford, New York: Oxford University Press, 14–18.
- Helin, Markku (2001) Edunvalvojan päätösvallan rajoista. *Lakimies* 6–7/2001, 1070–1088.
- Herring, Jonathan (2009) Losing it? Losing what? The law and dementia. *Child and Family Law Quarterly* 21/2009, 3–29.
- Hobbes, Thomas (1968) *Leviathan*. Lontoo: Macpherson/Penguinbooks.
- Hohfeld, Wesley N. (1913) *Fundamental legal conceptions as applied in judicial reasoning*. Reissued W. W. Cook (toim.) (1919, 1964). New Haven, CT: Yale University Press.
- Hume, David (1928) *Treatise of Human Nature*. Toim. L. A. Selby-Bigge. Oxford: Clarendon Press.
- Hutchison, Katrina & Catriona Mackenzie & Marina Oshana (toim.) (2018) *Social Dimensions of Moral Responsibility*. Oxford: Oxford University Press.
- Hänninen, Sakari & Kirsi-Marja Lehtelä &, Paula Saikkonen (toim.) (2019) *The relational nordic welfare state: Between utopia and ideology*. Edward Elgar Publishing.
- Jaworska, Agnieszka (1998) Respecting the margins of agency: Alzheimer's patients and the capacity to value. *Philosophy and Public Affairs* 28:2, 105–138.
- Jennings, Bruce (2007) *Autonomy*. Teoksessa Bonnie Steinbock (toim.) *The Oxford Handbook of Bioethics*. Oxford: Oxford University Press, 72–89.
- Kant, Immanuel (1983) *To Perpetual Peace: A Philosophical Sketch*. Teoksessa Immanuel Kant *Perpetual Peace and Other Essays*. Engl. Ted Humphrey. Indianapolis: Hackett Publishers, 107–144.
- Kant, Immanuel (1991) *Metaphysics of Morals*. Engl. Mary Gregor. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, Immanuel (1997a) *Critique of Practical Reason*. Engl. Mary Gregor. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, Immanuel (1997b) *Lectures on Ethics*. Engl. Peter Heath & J. B. Schneewind. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, Immanuel (2014) *Moraalin metafysiikan perustus*. Suom. Markus Nikkarla. Turku: Areopagus.
- Kauppinen, Antti (2011) The Social Dimension of Autonomy. Teoksessa Danielle Petherbridge (toim.) *Axel Honneth: Critical Essays*. Leiden: Brill, 255–302.
- Kelsen, Hans (1949) *General theory of law and state*. Engl. A. Wedberg, Cambridge MA: Harvard University Press.
- Koivusalo, Markku (2011) Foucault'n dispositiivi. *Tiede & Edistys* 3/2011, 187–228.
- Kolehmainen, Antti (2019) Edunvalvojan edustusvalta ja päämiehen itsemmääräisoikeus. *Lakimies* 3–4/2019, 289–312.
- Koskenniemi, Martti (1990) The politics of international law. *European Journal of International Law* 1:4, 14–15.
- Kullman, Kim & Olli Pyyhtinen (2015) Toimijaverkosto. Teoksessa Kai Eriksson (toim.) *Verkostat yhteiskuntatutkimuksessa*. Helsinki: Gaudeamus, 109–126.
- Kymlicka, Will (2002) *Contemporary Political Philosophy. An Introduction*. 2. painos. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, Bruno & Pablo Jensen & Tommaso Venturini & Sébastien Grauwin & Dominique Boullier (2012) The whole is always smaller than its parts – a digital test of Gabriel Tarde's monads. *The British Journal of Sociology* 63:4, 590–615.
- Launis, Veikko (2018) *Ihmisarvo*. Tampere: Vastapaino.
- Lazzarato, Maurizio (2006) La machine. <https://transversal.at/transversal/1106/lazzarato/fr> (haettu 23.2.2022).
- Lazzarato, Maurizio (2014) *Signs and machines*. Los Angeles: Semiotext(e).
- Llwellyn, Jennifer & Downie, Jocelyn (2012) Introduction. Teoksessa Llwellyn, Jennifer & Downie, Jocelyn (toim.) *Being Relational: Reflections on Relational Theory and Health Law*. Vancouver: UBC Press, 1–10.

1 Johdanto: Itseys, autonomia ja itsemääräämisoikeus

- Lohmus, Katri (2015) *Caring Autonomy: European Human Rights Law and the Challenge of Individualism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lukes, Steven (1995) L'attachement social et ses mythes: sur la querelle entre libéralisme et communautarisme. *Le Banquet* 7. <https://www.revue-lebanquet.com/?p=1525> (haettu 23.2.2022).
- Maritain, Jacques (1998) *Man and the State*. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press (alkup. 1951).
- Mackenzie, Catriona & Natalie Stoljar (toim.) (2000) *Relational Autonomy: Feminist Perspectives on Autonomy, Agency, and the Social Self*. Oxford: Oxford University Press.
- Masure, Anthony (2016) *Subjectivités computationnelles et consciences appareillées*. *Multitudes* 62.
- McKenna, Michael (2005) The Relationship between Autonomous and Morally Responsible Agency. Teoksessa James Stacey Taylor (toim.) (2005) *Personal Autonomy: New Essays on Personal Autonomy and Its Role in Contemporary Moral Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 205–234.
- Mill, John Stuart (1977) On Liberty. Teoksessa J. S. Mill & J. M. Robson (toim.) *The Collected Works of, Volume XVIII: Essays on Politics and Society*. Toronto: University of Toronto Press, Routledge & Kegan Paul, 213–310 (alkup. 1859).
- Minkkinen, Panu (2002) *Järjen lait*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Montesquieu, Charles de Secondat de (1758) *De l'esprit des loix*. Geneve: Barillot & fils.
- Mäki-Petäjä-Leinonen, Anna (2013) *Ikääntymisen ennakointi – vanhuuteen varautumisen keinot*. Helsinki: Talentum.
- Mäki-Petäjä-Leinonen, Anna (2018) Päämies rationaalisen toimijana – teoriaa ja käytäntöä edunvalvonnassa olevan ihmisen itsemääräämisoikeudesta. *Lakimies* 1/2018, 3–28.
- Mäki-Petäjä-Leinonen, Anna & Liisa Nieminen (2020) *Hyvää saattohoitoa ja eutanasiaa koskevat sääntelytarpeet*. Blogissa Elämää kuoleman äärellä. Kirjoituksia elämän loppuvaiheen kysymyksistä 27.10.2020. <https://blogs.helsinki.fi/elamaa-kuoleman-arella/page/2> (vierailtu 22.2.2022).
- Nedelsky, Jennifer (1989) Reconceiving autonomy: sources, thoughts, possibilities. *Yale Journal of Law & Feminism* 1/1989, 7–36.
- Nedelsky, Jennifer (2020) The relational self as the subject of human rights. Teoksessa Danielle Celermajer & Alexandre Lefebvre (toim.) *The Subject of Human Rights*. Stanford, California: Stanford University Press, 29–47.
- Neuvonen, Riku & Pauli Rautiainen (2015) Perusoikeuksien tunnistaminen ja niiden sisällön määrittelyminen Suomen perusoikeusjärjestelmässä. *Lakimies* 1/2015, 28–53.
- Nietzsche, Friedrich (1966) *Hyvän ja pahan tuolla puolen*. Suom. J. A. Hollo. Helsinki: Otava (alkup. 1886).
- Nieminen, Liisa (2015) Terveys ihmisoikeuskysymyksenä. *Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja*, E-sarja N:o 28.
- Nozick, Robert (1974) *Anarchy, State and Utopia*. Basic Books.
- O'Neill, Onora (2002) *Autonomy and Trust in Bioethics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pietarinen, Juhani (1994) Itsemääräminen ja itsemääräämisoikeus. Teoksessa Juhani Pietarinen, Veikko Launis, Juha Räikkä, Eerik Lagerspetz, Marjo Rauhala & Markku Oksanen, *Oikeus itsemäärämiseen*. Helsinki: Painatuskeskus, 15–47.
- Polcar, Alain (2005) Communautariens versus libéraux, questions d'ontologie. *Cahier du CEVIPOF* 43 "Autour du communautarisme", 232–269.
- Prokhovnik, Raia (2004) *Spinoza and Republicanism*. Houndmills: Palgrave-Macmillan.
- Rand, Ayn (1957) *Atlas Shrugged*. New York: Random House.
- Rawls, John (1971) *A Theory of Justice*. Original edition. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Rawls, John (1993) *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
- Rousseau, Jean-Jacques (1764) Lettres écrites de la montagne. Teoksessa *Collection complète des œuvres*, Genève, 1780–1789, vol 6, in-4°, verkossa www.rousseauonline.ch.
- Rousseau, Jean-Jacques (1998) *Yhteiskuntasopimuksesta*. Suom. J. V. Lehtonen. Hämeenlinna: Karisto.

- Ryan, Alan (2015) & John Stuart Mill (1806–1873), teoksessa Michael T. Gibbons (toim.) *The Encyclopedia of Political Thought*. 1. painos. Chichester: John Wiley & Sons.
- Sandel, Michael (1998) *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Series, Lucy (2020) Disability and Human Rights. Teoksessa Nick Watson & Simo Vehmas (toim.) *The Routledge Handbook of Disability Studies*. Lontoo: Routledge.
- Shedden, Andrew (2013) *Autonomy*. New York: Bloomsbury Academic.
- Sinoff, Gar & Natalia Blaja-Lisnic (2014) Advance Decisions and Proxy Decision-Making in the Elderly: A Medical Perspective. Teoksessa Charles Foster, Jonathan Herring & Israel Doron (toim.) *The Law and Ethics of Dementia*. Oxford & Portland: Hart Publishing, 97–104.
- Stoljar, Natalie (2022) Feminist Perspectives on Autonomy. Teoksessa Edward N. Zalta & Uri Nodelman (toim.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Winter 2022 Edition. <https://plato.stanford.edu/archives/win2022/entries/feminism-autonomy> (haettu 15.1.2023).
- Syrjämäki, Sami (2018) (toim.) *Vapaus*. Tampere: *niin & näin* -kirjat.
- Sieyès, Abbé de (1789) Préliminaire de la Constitution Française: Reconnaissance et Exposition Raisonnée des Droits de l'Homme et du Citoyen. Pariisi: Baudoin. https://archive.org/details/preliminairede-la-constitution-francaise_6 (haettu 23.2.2022).
- Smith, Adam (1993) *The Wealth of Nations*. Oxford: Oxford World Classics.
- Simondon, Gilbert (1958) *Du mode d'existence des objets techniques*. Pariisi: Aubier.
- Simondon, Gilbert (2005) *L'individuation à la lumière des notions de forme et d'information*. Grenoble: Éditions Jérôme Millon (alkup. 1958).
- Talbert, Matthew (2019) Moral Responsibility. Teoksessa Edward N. Zalta (toim.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Winter 2019 Edition. <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/moral-responsibility> (haettu 10.5.2021).
- Taylor, Charles (1989) *Sources of the Self*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, James Stacey (toim.) (2005) *Personal Autonomy: New Essays on Personal Autonomy and Its Role in Contemporary Moral Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Visala, Aku (2018) *Vapaan tahdon filosofia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Wood, Gordon S. (1998) *The creation of the American Republic*. 2. painos. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.

Virallislähteet ja internet-lähteet

- HE 309/1993 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.
- HE 13/2022 vp, Hallituksen esitys eduskunnalle seksuaalirikoksia koskevaksi lainsäädännöksi.
- Kristillisdemokraattien kansanedustajien kirjallinen kysymys eduskunnan puhemiehelle koskien huoltajan mahdollisuutta asioida lapsen puolesta Omakanta-palvelussa, https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Kysymys/Documents/KK_438+2018.pdf.
- Online Etymology Dictionary (2021) Autonomy. <https://www.etymonline.com/word/autonomy> (vierailtu 10.5.2021).
- PeVL 12/2021 vp, Valiokunnan lausunto hallituksen esityksestä (HE 39/2021 vp) laiksi liikkumisvapauden ja lähikontaktien väliaikaisesta rajoittamisesta.
- YK:n ihmisoikeuskomitea, CCPR general comment no. 12: article 1 (right to self-determination), the self-determination of peoples (1984).
- YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista (27/2016).
- Yle Uutiset 1.6.2018. <https://yle.fi/uutiset/3-10233571> (haettu 27.4.2021).
- Yleissopimus ihmisoikeuksien ja ihmisarvon suojaamiseksi biologian ja lääketieteen alalla, SopS 23–24/2010.